

İBN HALDUN'DA DEVLET GÖRÜŞÜ (Birinci Kısım)

Recep YUMUK (*)

"Tarihî hadiseleri ve milletlerin umran durumlarını tetkik, tahkik ve muhakeme ederek tarih felsefesini icad eden, alleme-i cihan kadr, İslam ümmetinin medâr-ı iftiharî, Şark ve Garpta müebbet olmak üzere âlim-i allâme, müverrih-i hakim ve üstad-ı zamâne lakabları ile tevkir ve tebci edilen".

Cemal Zeki

İBN HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ (732/1332 - 808/1406)

İbn Haldun, 1332 M. de Tunus'ta doğmuştur. (1) Asıl adı Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun'ü Hadrâmî (Abdurrahman ibn Haldun) dir. İlk tahsilini babasından almıştır. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, 17 yaşına kadar Hadis, Fıkıh, Sarf ve nahiv, şiir, lügat, mantık, felsefe, Kelam v.b. ilimleri tahsil etmiştir. Genç yaşta babasını kaybeden İbn Haldun, 20 yaşına gelmeden de Tunus hükümdarı, Ebu İshak İbrahim'in başkatibi olmuştur. (1350)

İbn Haldun'un genç yaşta böyle bir göreve atanması, O'nu ilim tahsil etmekten alıkoymamış; hatta ilim öğrenme arzusunu daha da arttırmıştır. Bir devlet adamı olması dolayısıyla devrindeki tüm âlimleri tanımış, onlarla uzun uzun ilmî tartışmalara girmiş, tartışmalarda zekasının keskinliği ve gözlemlerindeki titizliği ile herkes tarafından tanınmıştır.

Tunus hükümdarı 1352 M. yılında bir savaşı kaybedince, İbn Haldun Sebte'ye gitmiştir. Daha sonra Fas sultanı Ebu Annân ile görüşmüş, onun yanında önemli görevlerde bulunmuştur. (1354) Yine bu-

1 — İctimaiyat, Ord. Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İ.Ü. İkt. Fak. yay. Cilt : II, İst. 1961. (Mukaddime mütercimi Zakir Kadiri Ugan doğum tarihini 1334 M. olarak belirtir.)

"Yalnız A. Comte'dan evvel değil, fakat İtalyanlar'ın ilk içtimaiyatçı olarak gösterdikleri Vico'dan da evvel bir müslüman, dinç bir dimağ ile içtimai hadiseleri tetkik ettiğini bu mevzu üzerinde pek derin tetkikler ortaya koyduğunu görüyoruz. İbn Haldun'un eseri bizim bugün sosyoloji dediğimiz şeydir."

GUMPLOWICZ

GİRİŞ

İ. Haldun'un "devlet görüşüne" geçmeden önce "tarih ilmi" ve "sosyoloji" hakkındaki genel görüşlerine değinmekte yarar var. Onun devlet felsefesini böylece biraz daha derinliğine kavramış oluruz. Zaten tarih ilminin ve sosyolojinin kurucusu olarak bilinen, tanınan İ. Haldun'un düşünce dünyasına bu açıdan yaklaşırsa daha güzel olur inancındayız.

"Tarih felsefesini ve usulünü müstakil bir mevzu olarak ele alıp inceleyen yegane İslâm alimi"

Z. VELİDİ TOGAN

I — TARİHÇİ OLARAK İBN HALDUN

İ. Haldun, daha "Mukaddime"sinin başlarında tarih ilmini eleştirmeye başlar. Bu, o zamana kadar hiç yapılmamış bir şeydir. Özellikle tarihçi geçinen bir çok yazarın eserini, bilimsel açıdan eleştirerek bunların tarihi eser olmadıklarını, ancak hikaye ve masal türünden eserler olduklarını belirtiyor. "Ben bunların eserlerini okuduktan sonra geçmişteki halleri ve şimdiki durumu düşünerek basiretin gözünden gaflet perdesini kaldırdım. İlim babında en güzel faydaları kaçırarak iflas etmiş gibi olan ben, kendimden tarihe dair bir eser yazmayı düşündüm ve tarihe dair bir eser yazdım." (1)

İ. Haldun, olaylara sürekli olarak derinliğine bakmış ve onların arkasındaki gerçek nedenleri araştırmıştır. İçinde bulunduğu koşullar, onun titiz bir gözlemci olmasında büyük bir rol oynamıştır. O, olaylarda sürekli olarak "neden-sonuç" ilgisini aramıştır. Zaten tarihçide bunu yapmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde tarih ilminin özüne yaklaşmak bile mümkün değildir. O'na göre "Tarih, insanların ve kavimlerin hal ve durumlarının nasıl değişmiş olduğu, devlet sınırlarının nasıl genişlemiş kuvvet ve kudretlerinin nasıl artmış bulunduğu-

nu, ölüm ve yıkılma çağı gelinceye kadar yer yüzünün nasıl imar ettiklerini bize bildirir.”⁽⁵⁾ Bu tarihin zahiri (açık) manasıdır. Ayrıca bir de tarihin iç (batını) manası vardır. Önemli olan tarihin içinde gizlediği bu cevheri ortaya koyabilmektir. Tarihi bilmeyenler ise hiçbir zaman olayların ardındaki gerçek nedenleri bulamazlar. Hatta onlara yaklaşamazlar bile. Bunun için asıl tarih, “incelemek, düşünmek, araştırmaktan ve varlığın sebep ve illetlerini dikkatle anlamak ve hadiselerin vuku ve cereyanının sebep ve tertibini inceleyip bilmekten ibarettir.”⁽⁶⁾ diyerek günümüz tarih anlayışını, yıllarca önce ortaya koymuştur.

Tarih daima geleceğe dönük olmalıdır. Yoksa devletler için, uluslar için tarihin bir anlamı kalmaz. Tarih, kıssa anlatmak, hükümdarların hayat hikayelerini yazmak, bazı sergüzeşterin maceralarını nakletmek değildir. Halbuki İ. Haldun'un çağına değin, pek az tarihçi hariç, bu tarih cevherini ortaya koyamamışlardır. Bunun nedenleri çoktur. Biz sadece ikisini belirtelim :

- 1 — Subjektif nedenler
- 2 — Objektif nedenler

1 — Subjektif nedenler :

Tarihçinin kişisel durumuna etki eden bir çok neden vardır. Gerçek bir tarihçi, bu nedenlerin etkisinde kalmamalı, bunlardan uzaklaşabilmelidir. İnsanın düşünce dünyasını etkileyen bu nedenler “maksatların unutulması, haberleri nakil ve rivayet edenlere inanılması, haberin doğruluğuna inanılması, halleri olaylarla karşılaştırma keyfiyetini bilmeme, haberi nakledenleri övmek için çaba gösterme v.s.”⁽⁷⁾ dir. Bu saydığımız nedenler bir çok tarihçileri yıllarca yanıltmıştır. Halbuki tarihçi objektif olmalıdır. Tarihçi “ilk ağızda kendisine uygun gelen haberleri kabul eder, bir fikir veya mezhebe taraftarlık”⁽⁸⁾ yapar ise yazdığı tarih insanlığa hiç bir fayda sağlamaz.

2 — Objektif nedenler :

Tarihçi aynı zamanda bilgili olmalı. Duyduğu veya işittiği bir haberle, o konuda bildikleri arasında bir ilgi var mıdır yok mudur bunu araştırmalı. O güne değin tarihçiler işte bunu yapmamışlardır. Zira

5 — M., İ. Haldun, C : 1, s. 5 2. baskı, M.E.B. İst. 1968

6 — Mukaddime, İ. Haldun, C : 1, s. 5

7 — Mukaddime, İ. Haldun, C : 1, s. 83-84

8 — Mukaddime, İ. Haldun, C : 1, s. 84

Günümüzde "umran ilmi" deyince akla hemen İbn Haldun gelmektedir. Ama bu ilim hiç bir zaman kesin çizgilerle belirlenememiştir. Bazen bir çok ilim kolları içinde "umran" denilmiştir. Zaten türkçe tam karşılığını bulmak ta zor. Bunun için "umran ilmi"nin bir kaç tanımını yapalım : "Yeryüzünde cemiyetler halinde yaşayan insanların ictimai hali ve bunların bölük bölük toplanmaları neticesinde meydana gelen medeniyet ve ictimai haller (...) beşerin ictimai hayatı için ârizi veya zâti olan meseleler ve konular" (23). Özellikle bu tanımla İ. Haldun, günümüz sosyoloji anlayışına çok yaklaşmaktadır. Hatta günümüz sosyolojisini tanımlamıştır denilebilir.

O, çağındaki sosyal olayları bu derece açık-seçik gören ilk bilgidir. Kuşkusuz bunda, içinde yetiştiği koşulların son derece etkisi olmuştur. Zira o, bütün Kuzey Afrika devletlerinin bunalımını yaşamış, yeni kurulan her devlette dirilmiş, yıkılan her İslâm devletinde ise ölmüştür. Bazen bir yönetici olup, devlet adamının sorumluluğunu duymuş, bazan Kadı olarak "Adalet" kavramı için yüreği titremiş, bazen diplomat olarak yabancı ülkelere gittiğinde "devletimin şeref ve haysiyetini nasıl koruyabilirim" sorusundan çıldıracak dereceye varmıştır.

İşte bütün bunlar O'nda gözlemcilik yeteneğinin gelişmesinde rol oynamış, ayrıca kendisine özgü keskin zekası ile sosyal olaylar üzerindeki perdeyi kaldırıp gerçekleri görebilmiştir. Kuşkusuz burada İ. Haldun'un içinde yetiştiği kültürü de göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle İslâm dininin "insan kavramı" üzerinde titizlikle durması, O'nun "umran ilmi"ni kurmasında ve bu alanda çalışmasında en büyük etken olmuştur. Zaten sosyal ve doğal koşullardan çıkarak İ. Haldun'un düşünce dünyasına yaklaşılması çok zordur. Hatta yaklaşılamaz denilebilir.

Son olarak İ. Haldun'un "umran" sözünü kullandığı yerlerden çıkarak genel bir tanımını yapalım; Toplumların birbirleriyle dayanışmalarına, yardımlaşmalarına, onların doğuş, yükseliş, düşüşlerine etki eden nedenleri, kanunları bulmaya çalışan ve asıl olarak yeryüzünün bayındırlaşmasını anlatan bir ilimdir.

Çok kısa olarak Tarih İlimi ve Sosyoloji hakkındaki görüşlerini geçelim.

BİRİNCİ KISIM :

GÖÇEBELİK VE ŞEHİRLİLİK (Bedevilik ve Hadarilik)

“Şüphe yok ki Allah emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Gerçekten de Allah size ne güzel öğütler vermededir. Şüphesiz Allah her şeyi duyar, görür. Ey iman edenler! Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyâkate sahip olanlara (ul-ül-emr) itaat edin. Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız bir şeyde ihtilâfa düşünce o hususta Allah'a ve Peygambere müracaat edin; bu hareket, hem hayırlıdır, hem de sonu pek güzeldir. (Nisâ Suresi, A : 58-59)

A — CEMİYETLER NAZARİYESİ

“İbn Haldun'un değerini teslim edebilmemiz için kendi kendimize XIV. yüzyılda Hristiyanlar tarafından yazılmış hangi felsefi eserin Mukaddime ile boy ölçüşebileceğini sormamız kafidir.”

WILL DURANT

1 — CEMİYETLERİN DOĞUŞU

İnsanlar bu dünyada yaşayışlarını sürdürebilmeleri için, birbirleri ile yardımlaşmak, tehlikelere karşı birbirlerini korumak, sosyo-ekonomik sorunlarını çözebilmek için bir araya gelmek zorundadırlar. Salt olarak insanı düşünecek olursak doğa karşısında yalnızdır. Sırf bu yanlızlığı gidermek için bile insan, insana ihtiyaç duyar. Kendisine durmadan bir hemcins arar. Çünkü o, diğer yaratıklardan tamamen farklı bir şekilde yaratılmıştır. Kaldı ki, insanın fizyolojik ihtiyaçları (gıda, giyim, barınak, cinsel güc v.s.)onu bir topluluk oluşturmaya itelemektedir. Ayrıca çeşitli tabiat olayları ve çeşitli yırtıcı hayvanlar insanı-insana bağlanmaya zorunlu kılar. Bütün bunlardan başka; insanın insana ölmez düşmanlığı da söz konusudur. İnsan yalnız başına yukarıdaki sorunları çöze bile, hiçbir zaman bu düşmanlık sorununu çözemeyecek, bunun için de insan daima kendisine dost arayacak, arkadaş arayacaktır. Zira “İctimai hayat insanlar için bir zaru-

cından başka bir amaç benimsediği düşünülemez. Zira "ancak vücutlarını koruyabilecek miktarda dünyaya düşkün olup, nefis arzularının sebep ve vasıtalarına ve dünya lezzetlerinden hiç birine ve sebeplerine sahip değildirler" (21). Dolayısıyla kin, ihtiras, kıskançlık gibi duyguların oluşması için ortam elverişli değildir. Tam tersine onları eritip, yok edecek ortam vardır. Bu ortam bireyi sürekli olarak olumlu yönde düşünmeye iter. Birey, hayır ve iyilik bilir, çıkar ve egoistlik bilmez. Asildir. Kardeşi hakkında ne olursa olsun kötü düşünemez. Kötü düşündüğü zamanlar kendisinden tiksindir. "Cemiyetin" in ideal bir bireyi olamadığının üzüntüsü içinde çırpınır durur. Onun için tek bir çıkar yol vardır. Diğer dostlarının çağrısına uymak, doğruluğa, dürüstlüğe, diğergâmlığa koşmak. Bu cemiyetlerin kendine özgü özellikleri "şiddet ve kuvvet bunlar için bir yaratılış, şecaat bir karakter, lüzumunda biri yardım isteyip harekete geçmek üzere çağırdığında bu kuvvet ve şecaatlerini kullanırlar." (22)

İ. Haldun bu cemiyetlerden çıkarak evrensel kanunlara da gidiyor. İnsanın kazanmış olduğu tüm özelliklerinin içinde yaşadığı cemiyetin ve çevrenin etkisiyle oluştuğunu ileri sürüyor. "İnsan alışkanlıklarının oğludur. Onunla alışıp kaynaşmıştır. Kendi tabiat ve mizacının oğlu değildir. Hayatta alışmış olduğu şeyler onun yaratılış ve tabiatı, onun için bir meleke ve alışkanlık olur. Bu alışkanlıklar insan için bir tabiat ve yaratılıştan gelen bir özellik gibi bir şey olur." (23)

Gerçekten de kişi, içinde bulunduğu cemiyetin yapısına göre şekillenir. Peygamberimizin "Her doğan çocuk, İslam fıtratı üzere doğar. Sonra onu ebeveynleri Hıristiyan veya Mecûsi yapar" buyruğu da bunu çok güzel açıklamaktadır. Kişiye cemiyetin yön verdiğini, bir çok atasözleri de belirtir. "Üzüm üzüme baka baka kararır.", "Kır atın yanında duran ya huyundan ya tüyünden etkilenir."

Diğer taraftan bu cemiyetler kaba ve sert yaratılıştadırlar. Tabii ve sosyal koşullar onları böyle olmağa zorlamıştır. Onlar her şeyden önce savaşçıdırlar. Yerleşik cemiyetler gibi onları koruyacak herhangi bir örgütlenmeleri yoktur. Olması da düşünülemez. Bunun için kendilerinden başka kimseye ne inanırlar, ne güvenirler, ne de başkalarını dost edinirler. Cemiyetin değer yargılarına çok bağlıdırlar. Ahlakî yapıları sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. Medenî toplumlarda (site) görülen manevî değerlerin alt-üst olması, bunlarda görülmez. İşte göçebe toplulukları yaşatan ruh, bu ahlakî yapılarının sağlamlığı ve asabiyetlerinin kuvvetliliğidir.

21 — Mukaddime, C : 1, s. 310

22 — a.g.e., C : 1, s. 315

23 — a.g.e., C : 1, s. 315

b) Göçebe cemiyetlerin hukukî yapıları :

Göçebe toplumların kendilerine özgü hukukî yapıları vardır. Bu hukukî yapının temelini, yukarda değinmiş olduğumuz asabiyet kavramını teşkil etmektedir. Kişileri birbirlerine kenetliyen, onları birbirleriyle kaynaştıran asabiyet, bir takım kurallar da ortaya koyar. Asabiyet geliştikçe bu ilkeler daha da netleşir, belirginleşir. Asabiyet doğarken bir kabile büyüğünü ortaya çıkarır. Bazen bu kabile büyükleri bir kaç kişi de olabilir. Cemiyet ilk zamanlarında kabile büyüklerinin buyruklarına göre yönetilir. Kabile büyüklerinin buyrukları, cemiyetin geçmiş yıllardan getirdiği değer yargıları, örf ve ananeler, hukukî platformun temellerini oluşturur. Göçebe cemiyetin gelişmesi de bu yöndedir. Z.F. Fındıkoğlu, "İbn Haldun'un Metodolojisi" konusunda bunu şöyle belirtiyor : Her içtimai zümre bulunduğu tabii ve harsî şerait içinde bir takım mücadele zaruretleri, imkanları karşısındadır. Bu mücadeleden muzaffer çıkınca artık kendinde hukuk yaratma kudretini bulur." (24)

Demek ki; göçebe cemiyetler mücadeleleri sonunda-düzensiz de olsa bir hukuk kuralları oluştururlar. Ayrıca bu mücadelelerde bir şef veya kabile büyüğü doğar. Şef veya kabile büyüğüne saygı, hürmet, itaat gerekir. Göçebe cemiyetlerde şefin emirlerine kimse karşı gelemmez. Birey, sadece onaylamakla yükümlüdür. Fakat bu hiç bir zaman şefin astığı astık kestiği keстик gibi bir otariteleşme değildir. Kabile büyükleri bunu engellerler.

Öte yandan kabile büyükleri yasamayı, yürütmeyi, yargıyı genel olarak ellerinde bulundururlar. Bunu İ. Haldun şöyle belirtir : "Göçebe olan boy ve uruklara gelince, bunların aralarındaki çekişmelere, hepsinin kalbi onların vekar ve ululuğu ile dolmuş olan şeyhlerinin ve büyüklerinin müdahalesi ile son verilir. Bu şeyhler onların yasakçıları ve hakimleri olup birbirlerine zulm etmelerine ve saldırmalarına engel olurlar." (25)

Sonuç olarak göçebe cemiyetlerin hukukî kuralları "asabiyet" (ilk önceleri nesep birliği olup, daha sonraları inanç birliği), kabile büyüklerine ve şeyhlere itaat, saygı, hürmet vb. örfler cemiyetin değer yargılarını oluşturur. Cemiyetin iç düzeni bu kurallar sayesinde sağlanır.

24 — İçtimaiyat, C : II, s. 101

25 — Mukaddime, C. 1, s. 321

tipine yöneltilir. Göçebelik devresinde iken-kıtkanaat geçinerek mutlu olan birey, yerleşik hayatta çok kazandığı halde mutlu olamaz. Zira artık lüks yaşama, israf, saçıp-dağıtma vardır.

Öte yandan göçebelik devresinde oldukça sıkı bir şekilde denetlenebilen bireyler, yerleşik hayatla birlikte kontrol altına alınmaları güç bir durum gösterirler. Artık, cemiyet heterojendir, göçebelik devresinde olduğu gibi homojen değildir. Bundan dolayı "dünyanın ve kendi arzu ve heveslerinin düşkünü oldukları için şehirlerin fena ve bozuk bir çok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler. (...) ... hal ve durumlarında utangaçlık izleri görülmez. (...) ... nimetler ve bolluk içine dalmışlardır. (...) ... kale duvarları içine sığınarak nefislerini güven içinde saymışlardır." (29)

Yerleşik hayata geçen cemiyetler, göçebe cemiyetlerde olduğu gibi diri ve canlı değildir. Zenginlik, refah, bolluk "bireycilik" felsefesini doğurmuştur. Birey kendisinden başka kimseyi düşünmez. O, cemiyetin sürüklediği yöne doğru gider. Cemiyetin değer yargıları çözülmeye yüz tutmuş, dolayısıyla birey, kent yaşantısının getirdiği olumsuz eğilimlere karşı duramamıştır. Böylece birey bir kaos'un içine sürüklenir.

Yerleşik hayatın bir başka özelliği; sosyolojik ve iktisadi açıdan çok önemli olan "iş bölümü" esasıdır. Cemiyet medenileşmeye doğru yol aldıkça, çalışma hayatında bir çok iş bölümü ortaya çıkar. Göçebelik devresinden bir çok işi birlikte görmeğe zorunlu olan birey, burada tek bir iş kolunda uzmanlaşmak zorundadır. Dolayısıyla şehircilik hayatında insanlar sınıflara ayrılırlar. "bir kısmı sanat ve sanayi alanında çalışarak geçinmeyi, diğer bir kısmı ticareti meslek edinirler." (30) Yukarıda ziraatçiler diye değindiğimiz cemiyetlerin tarımla uğraştıklarını belirtirsek, İ. Haldun asırlarca önce günümüz iş gücü sektörünü ortaya koymuştur.

b) Yerleşik cemiyetlerin hukuki yapıları :

Yerleşik cemiyetlerin hukuki yapılarını "Devlet" kavramından ayrı düşünmek zordur. Devleti olan yerleşik cemiyetlere, devlet kavramını incelerken değineceğiz. Yerleşik hayata geçen, göçebe cemiyetlerin hukuki ilkeleri sarsılmaya başlar. Asabiyet, yerleşik hayatın etkisi ile yavaş yavaş zayıflar. Zira "Yabancılarla karışmak neticesinde ırkların fertlerini birbirine bağlayan mezhep bağları alt-üst oldu, es-

29 — Mukaddime, C : 1, s. 310-314

30 — Mukaddime, C : 1, s. 304

kidi ve unutuldu.”⁽³¹⁾ Böylece cemiyetin hukuk kaynağını teşkil eden asabiyet zedelenmeye başlamıştır. Buna karşılık Şehir Emirleri yeni yasaklama kuralları ortaya koymuşlar, cemiyet ise göçebelik devresinden getirdiği değer yargılarını yitirmiştir. Halbuki cemiyeti asıl ayakta tutan bu gayri resmi ilkelerdir. Şehirlilik dolayısıyla kişinin kötülükler içinde bulunması, kendisini yalnız hissetmesi yazılı hukuk kurallarını gerektirmiştir. Bunun için yerleşik hayatta siyasi ve hukuki teşkilatlanma vardır.

B — ASABİYET NAZARİYESİ

“14. üncü yüzyılın Büyük Arap Tarihçisi İbn. Haldun doğuda ve batıda ilk tarih filozofu. Hatta bazan sosyolojinin habercisi olarak tanınmış olup, İslam Düşüncesinin alçalma devrinin emsalsiz bir dehasıdır.”

H.Z. Ülken

a — Asabiyetin tanımı ve mahiyeti :

İ. Haldun'un üzerinde en çok durduğu ve devlet görüşünün temelini oluşturan kavram asabiyettir. Asabiyet, İ. Haldun'a özgü bir kavramdır. Başka bir düşünürde bu kavrama rastlamıyoruz. Fakat İ. Haldun'dan sonra bazı düşünürler sistemlerini bu kavram etrafında oluşturmuşlardır. Hepsisi, hemen hemen bu düşünceden ileri derecede faydalandıkları halde, geniş boyutlu bir açıklık da kazandıramamışlardır. Asabiyetin İ. Haldun'da çok değişik tanımlarına rastlıyoruz. Bir kaçını aşağıda sunmakla yetineceğiz :

“... düşmanların saldırısından korunmak, saldırıları koymak, (servet kazanmak) ve istilalar, kişilerin bir araya toplanmasıyla olur ve buna asabiyet adı verilir.”⁽³²⁾

“Bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır.”⁽³³⁾

“... kuvvetli boy diğer soy ve boyları kendi idaresi altına alır ve bunları büyük bir asabiyet haline getirir”.⁽³⁴⁾

“Asabiyetten maksat olan korunma ve kuvvetle üstün gelme ancak nesep ve kardeşlik vasıtasıyla elde edilir”.⁽³⁵⁾

31 — Mukaddime, C : 1, s. 329

32 — Mukaddime, C : 1, s. 352

33 — a.g.e., C : 1, s. 373

34 — a.g.e., C : 1, s. 354

35 — a.g.e., C : 1, s. 463

Bazı tanımlarını verdiğimiz "asabiyet" kavramı daha da geniş anlamları içerir. Biz buna genel olarak kişileri birbirine bağlayan neseb birliği veya manevi güç diyelim. Müracaat ettiğimiz kaynaklardan bazıları 'asabiyet'i şöyle tanımlıyor :

"... 'al-asabiye' savunma ile uzun ekzersizle, eğitimle, süt vermeyle, hayat ve ölümün başka hal ve şartlarıyla kazanılır." (36)

"... akrabalardan başka bir kimsenin veyahut bir ailenin veyahut bir hanedanın veyahut boy ve uruğun köle azatlısı (mevlâsı) veyahut herhangi bir sebeple o kimsenin veyahut her hangi bir hanedan ve boy ve uruğun himayesine sığınan kimse manasına kullanıyor." (37)

"Asabiye bağı dar manada bir akrabalık bağı olmaktan uzaklaşıp geniş manada bir kavim ve kabile bağı haline gelebilir." (38)

"Neseb bağlarının kuvvetli olduğu yerlerde neseb asabiyeti, başka yerlerde dinî, hissî, mefkûrevî olan sebep asabiyeti rol oynar." (39)

"... mücerret gücü temsil eder. Biz buna, yaklaşık olarak 'egemenlik' terimini kullanabiliriz. Genellikle bu kabilelerde gücü, arkayı ve akrabayı temsil eder." (40)

Görüldüğü gibi İ. Haldun'un 'asabiyet' kavramına tam bir açıklık getirilememekte. Sadece bir takım ipuçları verilebilmekte, bu ipuçlarından çıkarak şöyle bir tanım yapılabilir: "Aynı nesepten gelen kimseler arasındaki yardımlaşma, dayanışma ve tehlikelere karşı kendini korumak için biyolojik bağlardan doğan, daha sonraları inanç birliğine dönüşerek, devletin kurulmasında rol oynayan soyut bir kavramdır."

Z.V. Togan ise İ. Haldun'un asabiyet kavramıyla şunları anlatmak istediğini söyler: "Devleti kuran ve idare eden iradeyi kudreti (...) devleti kuran milletlerin enerji kaynağı (...) İctimai tesanüt (...) Kavmi dayanışma (...) İdeolojik ve dinî tesanüt (...) Kavmi ve millî birlik hissi (...) Sahibine heyecan veren ve müsbet ideolojilerle beslenen kitlelerin dinamik kudreti" (41) Kanımızca Togan'ın bu açıklamaları, asabiyet kavramını biraz daha açıklığa kavuşturmuştur.

36 — İslam Felsefesi, Ord. Prof. H.Z. Ülken, Selçuk Yay. 2. bas. (tarihsiz) Ankara s. 235

37 — Mukaddime (Notlar bölümü, C : 1) Z.K. Ugan, s. 662

38 — Hukuk Sosyolojisi, Prof. Hamide Topçuoğlu, A.Ü. Hukuk Fak. Yay. Ankara 1969, C. 1, s. 334

39 — İctimaiyat, Z.F. Fındıkoğlu, C. 2, s. 102

40 — Ahmet Cevdet Paşa Tarihinde Devlet Görüşü, Dr. Beşir Atalay, A.Ü. İşletme Fak. Dergisi, C. 1, sayı 4, Erzurum 1975, s. 340

41 — Tarihte Usul, Z.V. Togan, (İst. Üni. Ed. Fak. Yay. İst. 1969) s. 160

b — Asabiyet ve Devlet

Cemiyetlerin devlet haline gelebilmeleri ancak asabiyetle olur. Hiç bir cemiyet asabiyetini oluşturmadan devlet kuramaz. Hatta yaşamını bile sürdürmesi zordur. Asabiyeti teşekkül etmeyen cemiyetler en ufak bir zorlama karşısında dağılmaya mahkumdurlar. Bunun sonucunda asabiyeti kuvvetli olan toplumların boyunduruğu altına girmek de vardır. Bu ise 'hakirlik', 'zelilliktir'. Uruğ böyle bir sonuçla karşılaşmadan asabiyetini oluşturmalıdır ki, asabiyeti kuvvetli olan boy ve uruğların saldırılarına karşı koyabilsin, onları yurdundan kovabilsin, kendisinin de yaşama hakkının olduğunu ilan edebilsin.

Asabiyet devlet kurulduktan sonra da önemini yitirmez. Devletin sürekliliği de asabiyete bağlıdır. Burada şunu da kesinlikle söyleyelim ki, İ. Haldun devletin kurulmasında asabiyetten başka hiç bir güç tanımıyor. "... devlet, ancak asabiyetin kuvvet ve kudretiyle kurulabilir." (42) "... devlet kurmak için gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyet" (43) ile mümkündür. Asabiyetsiz hiç bir devlet kurulamaz. Devlet kurulabilmesi için maddi ve manevi güç gerekir. Bu ise asabiyetin kendisidir.

Asabiyet, önce akrabalık bağları çerçevesinde oluşur. Sonra genişleyerek akrabalığı aşar, irkî bir ideolojiye bürünür. Genişlemesi sürdükçe inanç birliğine dönüşür. Bu noktaya ulaşan asabiyet, ne biyolojik bağlardan ibaret olan akrabalık ne de bir kabile düşüncesidir. Yukardaki aşamalardan geçen asabiyet, evrensel boyutlara ulaşır. Biz bu evrenselliğe 'din birliği' diyebiliriz. Bu, asabiyetin hem en geniş hem de en idealidir. Asabiyetin inanç birliğine dönüşmesi, devlet kurulmazdan önce olabileceği gibi, devlet kurulduktan sonra da olabilir. "... üstün gelerek devlet kurmak asabiyetin amacı" (44) dır.

Görülüyor ki, asabiyetin amacı devlet kurmaktır. Acaba asabiyetin, devlet kurulduktan sonra da eski canlılığı, dinamikliği, diriliği korunamaz mı? İ. Haldun bu soruya kesinlikle Hayır diyor. Devlet kurulduktan sonra asabiyet ergeç bazulmağa yüz tutacaktır. Buna hiç bir kuvvet engel olamaz. Belki bir süre geciktirilebilir. Burada İ. Haldun'un çağındaki Kuzey Afrika Devletlerini gözönünde bulundurmak gerekir. Yine özellikle o çağda büyük devletlerin olmayışı, onların da dönem itibarıyla 'ihtiyarlık' zamanlarını yaşamakta olmaları, asabiyet teorisinin hareket noktası olmuştur denilebilir.

42 — Mukaddime, C, II, s. 97

43 — Mukaddime, C, I, s. 436

44 — Mukaddime, C, I, s. 353

Uruğlar, asabiyete çok önem vermelidir. Asabiyet onlar için herşeydir. Onlar, asabiyetin sayesinde ya yükselecekler, devlet kuracaklar ya da düşecekler, zelil ve perişan olacaklar ve böylece bireyleri diğer uruğların kölesi, mevlâsi durumuna düşeceklerdir. Bu ise, uruğlar için en büyük yıkımdır. Asabiyeti kuvvetli olanlar, kemiyet bakımından az olsa da, asabiyeti zayıf olan fakat kemiyet olarak güçlü olan uruğları perişan eder, onlara yaşama hakkı tanımaz. Zira, sayı itibariyle az olanın enerji kaynağı vardır. Manevi ve etkili bir güçtür bu. Sayı itibariyle kalabalık, fakat asabiyeti zayıf olan uruğ ise manevi güçten yoksundur. En küçük bir tehlike karşısında dağılacaktır. Ötekiler ise 'ölmek var dönmek yok' idealini bayraklaştırarak carpışır. Hiç bir zaman tehlike karşısında dağılmazlar. Çünkü, onları besleyen, ruhlarını doyuran asabiyetleri vardır.

Uruğ ve boyu bu şekilde birbirine sınımsız kenetlenen asabiyet, acaba hiç kötüye kullanılamaz mı? Soy üstünlüğü gibi bir çıkmaza giremez mi? Akrabalıktan doğan asabiyet, irki bir üstünlüğü savunmak gibi bir sonuca varabilir. Fakat bu nadir görülen bir keyfiyettir. İ. Haldun "... asabiyeti hak yolunda ve Tanrının buyruklarını yerine getirmek ve maslahatlara uygun olarak kullanmak" (45) gerektiğini söyler. Kur'an'ı Kerim'in emir ve nehiyleri dışında asabiyetin kullanılmayacağını, eğer kullanılırsa amacından saptırılmış olacağını belirtir. Asabiyet, sadece hak yolda kullanılırsa ulvî görevi yerine getirilmiş olur. O, bir daire içindedir. Bunun dışına taşmamalıdır. Hatta daima dairenin merkezinde bulunmalıdır. Bu ise, Kur'an, Sünnet ve İcma dairesidir. Sınırlarını bunlar çizer. Asabiyet bu dairenin içinde kaldığı sürece asabiyettir. Devlete giderken de asabiyet bu çerçevede içindedir. Asabiyete bu noktadan yaklaşmak gerekir. Yoksa yanlış değerlendirilmiş olur. Zaten O, her şeyden önce müslümandır. Mensubu bulunduğu din, O'nu, asabiyeti irki anlamda düşünmekten alıkoyar. Hatta yasaklamaktadır. O, bazen asabiyet doğarken bile akrabalık bağlarından değil de inanç birliğinden doğduğunu ileri sürer. Ve Kur'an'dan şu âyeti delil olarak göstermektedir: "Ne akrabalarınız, ne de çocuklarınız size asla fayda vermez" (46)

Asabiyet oluştuktan sonra, kötü maksatlar için kullanılmamalıdır. Zira "cahiliya çağında asabiyet bu yolda kötü maksatlar için kullanılıyordu. Maksat asabiyeti ile öğrenmeğe engel olmak, asabiyeti kimse'nin zararına kullandırmamaktır. Çünkü bu şekilde hareket etmek akıllı insanların işi olmadığı gibi devamlı bir surette yerleşme ve ya-

45 — Mukaddime, C. I, s. 512

46 — Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi, A. Fikri Yavuz, sûre : 60, âyet : 3

şama yürdü olan ahret için de faydalı değildir." (47) İ. Haldun bu sözleri ile asabiyetin amacının kesinlikle ne olması gerektiğini belirtmiştir. O'nun tek bir amacı vardır : Devlete giden yalun kapısını aralamak. Devlet kurulduktan sonra o, artık "İlâ-i kelimetullah" bayrağını yeryüzüne dikmek için kullanılır. İnsanları bu dünyanın ötesini düşünmeye çağırır. Bu, sonu olmayan bir dünyadır. Orada iyi ve kötü diye değerlendirilmek, bu dünyada yapılanların bir kâr-zarar cedvelidir. Asabiyet, bu ideolojinin kölesidir, olmalıdır da.

Demek ki; asabiyetsiz devlet kurulamayacağı gibi, asabiyet kötüye de kullanılamaz. Bu Tanrı'nın insanlara bir buyruğudur. İnsan ile devlet arasında şöyle bir ilgi kurabiliriz. İnsanı bir devlete benzetirsek, bunun ruhunu asabiyet aluşturur.

"Devlet, içtimâî hayatın ve bayındırlığın düzenini ancak asabiyet ve şevket sayesinde muhafaza etmekte ve hüküm sürmektedir." (48)

c — Asabiyetin Nevileri :

Devletlerin kuruluşunu asabiyet ile açıklayan İ. Haldun, asabiye- ti "değişken bir güç olarak" benimsemiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi asabiyetin bir kaç çeşit olduğu belirtilmiştir. Asabiyetin doğuş anındaki yapısı ile, bozuluş anındaki yapısı çok farklıdır. Uruğların geçirdikleri devrelere göre asabiyet de değişik boyutlar kazanır. Önceleri bir yöreye, bir bölgeye özgü olan asabiyet, geliştikten sonra evrensel bir sorumluluğu yüklenir. Asabiyet, somuttan soyuta doğru bir oluş içerisinde. Öyleyse doğuşundan ölüşüne değin geçirdiği devreleri iki grupta genelliyelim :

1 — Neseb, şecere (soy) asabiyesi : Bir batından gelen bireyler arasındaki organik bağlılıktır. Bu asabiyet şekli genellikle çöllerde, bozkırlarda yaşayan göçebe cemiyetlerde görülür. Birbirleriyle yardımlaşma, diğerini kayırma, akrabayı sevme, tehlikelere karşı birlikte korunma şuurundan doğar. şuur "neseb asabiyesi"ni doğurur. Bu şekilde oluşan asabiyet "kabilenin fertlerini birbirine perçinleyen biyolojik bir bağdır". (49)

İnsanoğlunda, akrabasını kayırma, düşünme, onun için ölümü bile göze alma, akrabasını herkesten çok sevme yaratılışından bu yana hep vardır. Bu akrabalık düşüncesidir ki kişileri dış düşmanlara

47 — Mukaddime, C : I, s. 512

48 — a.g.e., C : I, s. 309

49 — Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet görüşü, Ümid Meriç, Ötüken yay., ist. 1975, s. 29.

3 — Hükümdarın kendi uruğuna sırt çevirmesi. Hükümdarı o makama getiren uruğudur. Uruğu onu sevdiği için, saydığı için, birlikte tesbit ettikleri amaçlara ulaşmak için hükümdarlık makamına getirmiştir. Ve hükümdarı ile arasında kuvvetli bir bağ vardır: Asabiyet. Hükümdar uruğuna sırt çevirince asabiyet zayıflamaya başlayacaktır.

4 — Vicdanları kaynaştıran inanç birliğinin bozulması. Bireylerin inançlarının zedelenmesi. Bu da, hurafe, safsata, yalanlarla v.s. ile olur. Birey hak ile batılı ayıramaz. Bundan ise asabiyet zarar görür. Zira asabiyetin kaynağına batıl düşünceler girmiştir. Kaynağı yara alan asabiyet ise devleti sarsar, onun gelişmesini, yükselmesini köstekler.

Asabiyetin bozulması sonucu, uruğun bireyleri arasında tembellik, miskinlik, egoistlik gibi kötülükler yayılmaya başlar. Üstelik, bu kötülükler, devletin bir takım kurumlarını da aşmışsa, bireylerin üzerine bir karabulut gibi çökmüşse, uruğu bu girdaptan, alınacak hiç bir tedbir kurtaramaz. Zira asabiyeti kuvvetli olan uruğlar vardır. Bunlar o uruğu yok etmek için fırsat kollamaktadırlar. Ve ergeç bir gün asabiyeti zayıflayan uruğu ortadan kaldıracaklardır. Ortadan kalkan yani devleti yıkılan uruğda asabiyet kalmamıştır. Aynı zamanda hakir ve zelil düşmüşlerdir. Bu durumu İ. Haldun şöyle belirtiyor: "Bir uruğun hakir düşmesi ve başkalarına boyun eğmesi asabiyetin kaybolduğunun bir delilidir" (56)

İ. Haldun'un "devlet teorisi'nin temelini ve ruhunu oluşturan "cemiyet" ve "asabiyet" kavramlarına kısa da olsa bir açıklık getirmeye çalıştık. Bunlara değinmeden "devlet teorisi"ni yazamazdık. Özellikle "asabiyet" kavramına değinilmeden İ. Haldun'un "devlet görüşü"ne yaklaşmak doğru olmaz.

İKİNCİ KISIM

DEVLET GÖRÜŞÜ

“Allah, içinizden iman edip de yararlı işlerde bulunanlara, onlardan önce gelenleri nasıl ‘halef’ kıldı ise onları da yeryüzünde ‘halef’ kılmayı, onlar için, kendilerine beğendiği dini güçlendirmeyi, korkularından sonra güvenliklerini sağlamayı vaad etmiştir. Onlar bana ibadet etsinler, bana hiç bir şeyi ortak tutmasınlar. Ve kim bundan sonra kafir olursa, artık onlardır fasıkların ta kendileri”

Kur’an-ı Kerim, Nur Suresi, Âyet : 55

I — Devletin Tanımı ve Mahiyeti

Tarihin hiç bir devrinde insanlar devletsiz olmamıştır. Hz. Adem-Havva ailesinde bile genel çizgileri ile bir devlet vardır. Fakat “devlet kavramı” farklı şekillerde yorumlanmıştır. Devletlerin amaçları değişik olabilmiş, devleti doğuran güçler değişebilmiştir. Ama devlet her zaman olmuştur. Şu veya bu şekilde. Önemli olan bu.

Cemiyetlerin doğuşunda görüldüğü gibi, asabiyeti kuvvetli olan uruğları, tabii ve sosyal şartlar devlet kurmaya itiyor. Uruğ bilerek veya bilmeyerek devlet kurmaya yöneliyor. Asabiyetin kuvvetliliği uruğu devlet kurmaya zorluyor. Devlet kurulurken, bireylerin bilinçlerinde oluşan kurumlar şekillenip, bireylerin kabilè ve şeyhlerine olan sevgi ve saygıları yepyeni bir anlam kazanıyor. Kabile halinde iken görünmeyen fakat var olduğu hissedilen kurumlar devlet kurulunca bir şekil alıyor, önceden görünmeyen hukukî kurallar artık devletin bir kurumunu oluşturuyorlar.

İ. Haldun “devlet” i bir insan vücuduna benzeterek açıklıyor. Cemiyet, insanın bedenini; asabiyet, ruhunu, devlet de şekli yapısını oluşturur. “Devlet ve hükümetler insanların yeryüzünde bir araya toplanarak cemiyetler halinde yaşamalarının ve hilkatin bir şekil ve suretidir.” (57)

“Devlet, halkın idaresini ve onları korumayı kendi üzerine almış bir kuruldur.” (58) Bu tanım, İ. Haldun’un devlet tanımları içerisinde

57 — Mukaddime, C : II, s. 295

58 — a.g.e., C : I, s. 363

kanunlardan ve şevket ile asabiyeti korumak için gereken ve zaruri olan hüküm ve kaidelerden toplanmıştır⁽⁶³⁾. Sonuç olarak diyelim ki, bir ideolojiye inanan toplumlar, inançlarının gereği olarak devletlerini kuracaklardır.

Ayrıca bu üç şıkkın hepsinde asabiyet dediğimiz güç vardır. Asabiyet olmayınca yukarıda saydığımız maddeler anlamını yitirir. Onlara şu veya bu şekilde asabiyet yön verir. Zaten devlete giden yol asabiyetten geçmektedir. Eğer devlet kurulacaksa uruğun asabiyeti mutlaka olmalıdır. Bu vazgeçilmez bir şarttır. Asabiyet kuvvetlenince devleti doğuracaktır. Bunun önüne hiç bir engel geçemez. "Devletler ilk kuruluşlarında uruğ ve boyların asabiyeti ile kurulur"⁽⁶⁴⁾. Öyleyse asabiyetsiz devlet kurulamaz ve devlet asabiyetsiz olamaz denilebilir. "Asabiyetler bulunmayan ülke ve yurtlarda devlet kurmak kolay olur"⁽⁶⁵⁾.

İ. Haldun genel olarak toplumların asabiyet-sahibi olduklarını ileri sürüyor. Asabiyet sahibi olmayan uruğlar, asabiyet sahibi olan uruğların boyunduruğu altına girecekleri için, "zelil" ve "perişan" olacaklardır. Bu duruma düşmemek için her uruğ kendi asabiyetini oluşturmak zorundadır. Asabiyetini oluşturan uruğ da, yüce ideallere yönelir. Bu yüce idealleri gerçekleştirmek ise devlet kurmak suretiyle mümkündür.

II — SOSYAL ANLAŞMALI DEVLET TEORİSİ

Cemiyetlerin son varacağı nokta devlet kurmak olduğuna göre, daha önce de yani göçebelik devresinde de devlet kurulabilir. "Devleti ilk kuranlar göçebelik devresinde bulunurlarsa, bu göçebeler devleti olur"⁽⁶⁶⁾. Bu şekilde olan göçebeler, devletlerini kurduktan sonra "yerleşik hayata" geçerler. Fakat bu son aşamaya gelinceye değin, cemiyet bir çok aşamalardan geçer. Yukarıda cemiyet kavramını incelerken gördük ki, "Kişilerin bir araya toplanarak cemiyetler halinde yaşamaları, geçinme hususlarında, birbirleri ile yardımlaşmak ve neflerini korumak için"⁽⁶⁷⁾ bireyler bir araya gelmiştir. Öyleyse cemiyetleri oluşturan bireyler, yardımlaşmak, dayanışmak ve birbirlerini korumak için kendi aralarında bir anlaşma yapmış oluyorlar. Bu

63 — Mukaddime, C : II, s. 119

64 — a.g.e., C : I, s. 398

65 — a.g.e., C : I, s. 419

66 — Mukaddime, C : II, s. 61

67 — a.g.e., C : I, s. 302

mukaveleden sonra bireyler kendilerini bir takım örfi kurallarla bağlarlar. Gayri resmi şekilde olan bu kurallar, bireyleri birbirleri ile kenetler. Bu noktaya gelen cemiyet, asabiyeti sayesinde devletin temellerini atar. Burada kısmî de olsa karşımıza "mukavele nazariyesi" çıkıyor. Asabiyetin doğuşunda var olan "mukavele", devlet kurulurken arka planda kalır. Bunun için buna şöyle demek daha uygundur. Cemiyetin doğuşunda "mukavele sosyal anlaşmayı tam olarak gördüğümüz halde, devletin doğuşunda kısmî olarak vardır.

İ. Haldun, İslam'ın ilk devirlerindeki devletin kuruluşunu tamamen "mukavele nazariyesi" ile açıklıyor. Zira, o devirde "Allah'ın Rasülü" müslümanların başındaydı. Sahabe-i Kiram tamamen Allah'ın denetimi altındaydı. Ve Onlar'ın tek bir amacı vardı: "Allah rızasını kazanmak". Allah rızasının nasıl kazanılacağını Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber her yönüyle belirtmişlerdir. İslam dininin mensupları bunun en güzel örneğini yine Hz. Ebubekir (R.A.) in Halife seçilişinde de göstermişlerdir. Bir çok değişik kabile olduğu halde (Evs-Hazreç-Kureyş v.b.), İslam'dan aldıkları güç sayesinde kabilelik duygularını ellerinin tersi ile itebilmişlerdir. Ve ideal olanı yapmışlardır.

Yine İ. Haldun, İslam'ın devlet anlayışının temelini oluşturan "Biat kavramı" üzerinde önemle durmaktadır. Biat, sosyal anlaşmalı devlet teorisinin temelini oluşturmaktadır. "Biat, itaat etmeye söz vermekten ibarettir. Bir emire biat eden kimse kendi ve bütün müslümanların idare ve hakimiyetini ona teslim edip, idare işine ait olan hiç bir hususta onunla çekişmeyeceğine, hoş görmediği ve arzu etmediği işi zorlanarak (İslamî emirlerde) olsa bile her emrini yerine getireceğine söz vermiş gibidir. Onlar Emir'e biat ettiklerinde, biat ve akitlerini yani verdikleri sözlerini te'kid etmek üzere ellerini emirin eli üzerine koyarlardı" (98). Tebaanın bu yükümlülüğü karşısında, Halife de İslamî emirlerin dışına çıkmamakla mükelleftir. Biat yapılırken teb'a, Halifeye itaat edeceğine; Halife de teb'a'ya Allah'ın emirlerinin dışına çıkmayacağına, Elçisinin yolu üzerinde yürüyeceğine söz verir. Hz. Ebubekir'e biat eden beş kişiden birisi de köledir. Ve bu köle o çağda devlet başkanını seçmek gibi kutlu bir şerefe ermiştir.

Biat, ilk defa Peygamberimiz (S.A.V) ile 72 Medine'li müslüman arasında Akabe (II.) de akdedilmiştir. Sosyal anlaşmalı devlet teorisinin doğuşunda, İslam dinindeki "Biat" kurumunun büyük rolü vardır.

Fakat artık ne o Halifeler ne de o Devlet vardır. O devlet her yönüyle noksansız bir İslam Devleti idi. Halbuki İ. Haldun'un çağın-

Devlet niçin kurulur? Devletin görevi nedir? Teb'a, devletten ne bekler? Devletin teb'aya karşı görevleri nelerdir? Bu ve benzeri soruları cevaplandırabilmek için "fonksiyonları yönünden devlet anlayışı"na da değinmek gerekir.

Her şeyden önce İ. Haldun bir İslam düşünürüdür. İçinde yaşadığı toplumlar İslam toplumu, devletler İslam Devletleridir. Toplumların "Hepsi de hak ve hakikat etrafında toplanırlar, din, onları maslahat ve menfaatlerinde basiretle düşünmeye sevkeder, amaç ve hedefleri bir ve hepsi içinde eşit bir derecede olduğu için maksatlarına ulaşmalarına kimse engel olamaz" (73). Zira, onlar için bu dünya önemli değildir. Onlar bu dünyada konuk olduklarına inanmışlardır. Bu dünyaya bağlılıkları, ağacın altında gölgelenen bir yolcu gibidir. Çok kısa bir süre sonra bu dünyadan ayrılacaklar, sonu olmayan bir dünyaya göçeceklerdir. Onlar için önemli olan, işte bu sonu olmayan dünyadır. Toplumun inancı bu yönde olduğuna göre, devletin görevleri genel çizgileri ile ortaya çıkıyor, demektir. Devletin görevleri bu dünyadan ziyade öte dünyaya yöneliktir. Devlet, teb'asını öte dünyaya götüren, öte dünyayı kazanmanın yollarını gösteren, Allah'ın buyruklarını yeryüzünde abideleştiren bir örgüttür. Zaten onlar devleti bu amaçla kurarlar. Şayet devlet "Ümmetin din ve dünyaları ile bağlı olan maslahat ve menfaatlerine" (74) ters düşüyorsa, amacından saptırılmış demektir. Yine, devlet yöneticilerinin "gerek dünyevî ve gerek ahiret işlerinde şeriatlere uygun olarak iş görmeğe sevketmesi vaciptir" (75). Devlet, teb'asının medenileşmesinde öncü olmalıdır. Devlet ve halk, birbirlerinden ayrı bir kurum olarak değil, bir bütün olmalıdırlar. Zaten birbirinden ayrı düşünülemezler. Teb'asından kopuk olan devlet, çok kısa zamanda yıkılır.

Diğer taraftan devleti yaşatan asabiyeti korumak, onu dipdiri tutmak gerekir. "Devlet ve bilhassa hükümetin ana vazifesi asabiyet denen birlik kudretini daima diri, canlı bulundurmaktır" (76) diyerek bunu ne güzel belirtmiştir. Görülüyor ki, İslam Devletlerinde devletin ana görevlerini İslamî kurallar belirliyor. Kurulan her İslam devletinin amacı, bu görevlerini yerine getirebilmek için çalışmaktır.

İslam devletlerinde "insan" kavramı çok önemlidir. Zira insan yeryüzünün halifesidir. Yüce buyruklar böyle bildirmektedir. O halde devlet, zulümden şiddetle kaçınmalıdır. Devlet, ne teb'asını ezmeli, ne de onların birbirlerini ezmelerine fırsat vermeli. O, daima insanı

73 — Mukaddime, C : I, s. 403

74 — Mukaddime, C : I, s. 531

75 — a.g.e., C : I, s. 481

76 — a.g.e., C : I, s. 108

hayra ve iyiliğe çağırmalı, insanlar arasında hayır ve iyilikte yarış açmalıdır. Eğer devlet, teb'asından kopmazsa, teb'a da daima ona bir "Baba" gözü ile bakacaktır.

Yüce Devlet'in en büyük fonksiyonlarından birisi de yeryüzünün "umran"laşmasını amaç edinmesidir. Yeryüzünü umranlaştırmak, "Medine"lerle donatmak, ilim ve sanatlarda teb'ası ile birlikte çalışmak, bilgin ve sanatçıları koruyup onları gözetmek, onlara gerekli bağış ve ihسانlarda bulunmak devletin görevleri arasında olduğu gibi geleceği açısından da önem arzederler. Özellikle ilim ve sanat ehilleri devlet ile teb'a arasında bir köprü durumundadırlar. Devletin bunlara uzak kalması, ilgisiz durması teb'a ile arasında olan köprü-nün yıkılmasına neden olur. Bu ise devletin sonu demektir.

Devlet aynı zamanda teb'asını düşmanlara karşı korumak zorundadır. Devletin kuruluşunda "korunma birliği"nin önemli bir fonksiyon olduğuna değinmiştik. Devlet bu görevini askerle yapar. Ordu-suz, uzun ömürlü devlet düşünülemez. Ordu, devletin her şeyi demektir. Zira, değil dışarıdan, içeriden bile devlet tehlikelerle karşı karşıyadır. "Devlete karşı isyan ve ihtilaller hiç bir vakit eksik olmaz" (77). Öyleyse devlet, kuvvetli bir asabiyet sahibi ordu kurmak zorundadır. Bu devletin geleceği ve teb'anın refah ve huzuru için şarttır.

V — DEVLET ADAMININ ÖZELLİKLERİ

Devletlerin iyi veya kötü olmaları, yöneticilerine bağlıdır. Bunlar zaten birbirlerinden ayrılmazlar. Devlet adamı deyince hemen akla devlet, devlet deyince devlet adamı akla gelir. Devlet adamı, İ. Haldun'un üzerinde titizlikle durduğu bir konudur. Bunu iki grupta incelemek daha yerinde olacaktır. Zira İ. Haldun için Dört Halifeler devri, devlet ve yöneticiler açısından bir altın devirdir. Öyleyse ideal devlet yöneticileri oradadır. Her devlet yöneticisi kendisine onları örnek edinmelidir. Bu hem kendileri açısından, hem de devletlerinin geleceği açısından önemlidir. Şu halde öncelikle "Halifelik" kavramına değinelim.

A — HALİFELİK

a) Halifeliğin Tanımı ve Mahiyeti

İslamî devlet şeklinde "Halifelik kurumu" devletin temel kurumlarından birisidir. Onsuz İslam devleti düşünmek zordur. İslam dev-

koşullar, halifelîği kısa zamanda sarsmıştır. Halifelik yıprandıkça, İslam toplumunda bunalımlar, buhranlar görülmüştür. İslam birliği çökmeğe başlamış, iç ve dış düşmanlar İslam toplumunun geçirdiği bu sarsıntıdan yararlanmağa kalkmışlardır. Bu çözülmeyi gidermek için, birliği tekrar kurmak adına hükümdarlığa geçilmiştir. Hükümdarlık, İslamın dışında bir model değildir. Fakat İslamın önerdiği bir model de değildir. Bunu şöyle söyleyebiliriz : İslamın modeli hükümdarlık veya sultanlık değil, fakat İslam toplumlarında görülen hükümdarlık da İslamın dışında bir model değildir.

Halifelikten hükümdarlığa geçişi İ. Haldun : "Devletler halifelik şekline çıkararak, halifelîğin özellikleri unutulduktan sonra, devletin idaresi halife tarafından ona teslim edilmiş olsun olmasın mazlumların işine, suç ve cinayetlerine bakmak yetkisini sultanlar kendi ellerine aldılar." (85) Kuşkusuz bu geçiş öyle kolay olmamıştır. Büyük müslümanlar bu konuda çok mücadele vermişler, hatta bundan dolayı zindanlara atılanlar bile olmuştur. Fakat yine de halifelîğin hükümdarlık şekline dönüşmesine engel olunamamıştır.

Halifelik çağında "devlet Tanrınınıdır. O devleti arzu ettiği kuluna bağışlar" (86) "Devlet ve gerçek mülk O'nundur" (87) Devlet felsefesi, anlamını yitirmeğe başlıyor, halifenin yerine geçen bir çok hükümdarları da bu inanç doruğundan uzaklaşmış görüyoruz. Hükümdarlarda benlik duygusu kıvılcımlanıyor. Hatta "halifeye tegallüp ederek devletin idaresini ele geçiren zat" (88) olarak da karşımıza çıkmağa başlıyorlar. Yaşayış olarak tamamen "şa'saa" ve "debdebe" içinde yüzüyorlar. Şüphesiz içlerinde bunlardan uzak olanları da var. Bu hükümdarlardan bazıları kesin emirlerde bile şaşırtılıyorlar. Buna rağmen, bütün hükümdarların amacı "İlâ-î Kelimetullah"ı kazanmağa çalışmak olmuştur. Uygulamada bazı pürüzlerin görünmesine rağmen.

B — HÜKÜMDARLIK

Halifelik kurumu tamamen İslamın kurumu olduğu halde "hükümdarlık" kavramı İslama sonradan girmiş, fakat diğer toplumlarda anlaşılardan daha değişik anlamlara bürünmüştür. Hatta, hükümdarlık denilir mi denilmez mi tartışılabilir. Bir çok din büyüğü İslam Devleti

85 — Mukaddime, C : I, s. 566

86 — a.g.e., C : I, s. 537

87 — a.g.e., C : III s. 173

88 — a.g.e., C : I, s. 483

için hükümdarlık denilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Kuşkusuz bu, İslamın dışındakilerin anladıkları hükümdarlıktır. Yoksa ortada bir vakia vardır. Dört Halife devrinden sonra, İslam Devletinde saltanatın olduğu bilinen bir gerçek. İ. Haldun, hükümdarlığı ve Saltanatlığı aynı görmektedir. Ona göre aralarında fark yoktur.

a) Hükümdarlığın tanımı ve mahiyeti

Kurulan her devletin başında ya başkan, ya hükümdar veya sultan bulunacaktır. Devletin yaşayabilmesi için bu çok zorunludur. Bir an bir devlette veya bir cemiyette başkanın olmadığını düşünelim. "Cemiyette hakim ve yasakçı bulunmadığı takdirde sonu beşerin mahvolup gitmesine varan kargaşalıklar türeyecektir." (89) Bunun içindir ki, en küçük bir kabileden bile başkan vardır. Şeyh vardır. Yine aynı şekilde başkan veya hükümdarın tek olması şarttır. Devletin başında hükümdarın olması ne derece zorunlu ise, hükümdarın tek olması da o derece zorunludur. Zira, "devletçiliğin tabiatı şeref ve ululuğun bir şahısta toplanmasını, tek bir adamın öne geçmesini" (90) gerektirmiştir. Tarihte hiç bir devirde, başkansız devlet görülmediği gibi, iki veya daha fazla başkanlı devletler de görülmemiştir. Çok azı olmuşsa da kısa zamanda çökmüştür. Çünkü "beşer cinsinin cemiyetler halinde bir arada toplanarak yaşamaları için başlarında bir başkanın bulunması ve bu cemiyetleri kendi maslahat ve menfaatlerine göre idare edecek kuvvet ve kahr ile onları bozuk ve kötü işlerden alıkoyacak bir başkanın bulunması siyasî ve hayatî bir zaruret-tir" (91)

b) Hükümdar ve asabiyet

Devletin doğuşunda çok büyük rol oynayan asabiyet, aynı rolü devlet başkanı veya hükümdar için de oynamaktadır. Asabiyetsiz devlet düşünülemediği gibi, hükümdar da düşünülemez. Hele hele bir kabile başkanı veya aşiret şeyhleri katıyetle asabiyetsiz olamazlar. Hatta onların zayıf asabiyet sahibi olmaları bile zordur.

Hükümdarın geleceğine güvenle bakabilmesi, devletin süreklilik kazanabilmesi için, hükümdarların asabiyet sahibi olmaları gerekir. Bu, hükümdar ve asabiyet arasındaki ilişkiyi İ. Haldun şöyle belirtiyor. "Asabiyetler birbirinden farklıdır. Her asabiyet kendisine komşu olan diğer boy ve aşiretlere tahakküm eder. Bundan dolayı her asa-

89 — Mukaddime, C : I, s. 483

90 — a.g.e., C : I, s. 519

91 — a.g.e., C : I, s. 587

biyet sahibi kabîle devlet kurarak hükümdar olamaz, ancak teb'ayı kendisine boyun eğdiren, vergiler toplıyan, delegeler gönderen ve sınırlar koruyan hükümdar olabilir. Yurtta onun kuvvetinden üstün diğer bir kuvvet bulunmaz. Hükümdarlığın manası işte budur" (92). Burada akla şöyle bir soru geliyor. Acaba bir devlet içersinde değişik şekillerde bir çok asabiyet oluşamaz mı? Bir devlette "asabiyet" hep tek midir? Eğer tek değilse, bunu tekleştirmenin yolları nelerdir? Kuşkusuz bütün bu sorulara kesinlikle hayır diyemiyoruz. Bu ve benzeri bir çok soru, tarih boyunca hükümdarların en büyük problemleri olmuştur. Bir çok devlet bundan dolayı yıkılmış, bir çokları sarsıntı geçirmiştir. Hükümdarlar veya sultanlar bu sorulardan yıpranmışlar, bazıları bu yüzden ölümle karşı karşıya gelmişlerdir.

I. Haldun, bütün bu soruları bir cümle ile cevaplıyor. "Dine inanma ve boyun eğme asabiyet sahibi olanlar arasındaki çekişip yarışmaları ve birbirlerini kıskanmalarını durdurur ve sona erdirir" (93).

Gerçekten de, kurulan bir çok İslam devletlerinde bunun canlı örnekleri görülmüştür. Bu, müslümanların Allah'ın ipine sımsıkı bağlandıkları çağlarda olmuştur. Ne ki, bu bağlanma zaman zaman gevşemiş, çözülmüş veya amacından sapmıştır. İşte o anlar, devlet içinde yeni yeni asabiyetler doğmuş veya eskileri dirilmiş, hükümdar ve devlet için büyük problemler doğurmuştur.

c) Hükümdar ve Devlet

Devletlerin uzun veya kısa ömürlü olmalarında devlet yöneticileri birinci derecede rol oynar. Yöneticilerin başında da hükümdar bulunduğu göre, devletin geleceği tamamen hükümdara bağlıdır. denilebilir. Hükümdar iyi olduğu zaman devlet de iyi, hükümdar kötü olduğu zaman devlet de kötüdür. Hükümdar-Devlet kavramları birbirine öyle girmiştir ki, hükümdarın yerine devlet, devletin yerine hükümdar denilmiştir. Özellikle İslam devletlerinde "teb'a'nın, sultana "Devletlü" demesi bunun ilginç örneklerindedir. Bu ikilemi biraz daha açmakta fayda var. Daha önceki bir misalimizde devleti insana benzetmiştik. İşte o insanın kalbi, hükümdar. İnsan için kalb/ne ise, devlet için de hükümdar odur. Kalb iyi olduğu anlar devlet de iyidir, kalb kötü olunca devlet de kötüdür. Hükümdarın iyi olması da kendi elinde olan bir şeydir. "Hükümdar uyruğunu esirger, onların kusurlarını bağışlar ise uyruğu ona sarılır, ona sığınır, kalpleri onun sevgisi ile dolar, düşmanları ile olan savaşlarında onun uğrunda canla-

92 — Mukaddime, C : I, s. 473

93 — a.g.e., C : I, s. 403

rını feda ederler, bunun bir sonucu olarak her yönden devletin işleri düzenlenir.” (94)

Öyleyse bir hükümdarda hangi özelliklerin bulunması gerekir? Hükümdarda "... civanmertlik, cömertlik ve ufak kusurları affetmek, hayatlarını temin edemiyenlere yardım etmek ve misafirleri konuklamak, işe ve güce yaramayanların ellerinden tutmak, yoksullara yardım ve şiddetli hallere dayanmak, andlaşma ve verdiği sözleri yerine getirmek, şeref ve namusları korumak için para sarfetmek, şeriatı ululamak, şeriat ilimlerini bilen bilginlere saygı göstermek ve bir işi işlemek veyahut bir işi bırakmak hususunda onların gösterdiği sınır içinde hareket etmek, onlara iyi zanlarada, din ve diyanet ehilleri hakkında iyi niyet ve imanda bulunmak, onlarla kutlulanmak, onların duasını ümit etmek, ululardan ve şeyhlerden utanmak, onları ulu görmek, hak ve hakikate davet etmekle beraber hakikate uymak, zulüm ve tecavüze uğrayarak zayıf düşenleri korumak ve onların halini düzeltmek, adaleti hakim kılmak gibi” (95) özellikler bulunması gerekir. Kuşkusuz bu özellikler İslam devleti başkanı veya hükümdarında bulunması gereken özelliklerdir. İslamî yönetim şeklinden uzak bir devletin hükümdarında böyle özellikler aranmaz. İ. Haldun da zaten aramıyor.

Yukarıda saydığımız özelliklerin hepsi diğer devlet yöneticilerinde de bulunması gerekir. Hükümdar ve devlet adamları sürekli olarak geçmişe bakmalıdırlar. Tarihte olanlardan ibret almalıdırlar. Geçmiş ve geleceği atbaşı yürütmelidirler. Sadece geleceğe yönelen devlet bir gün tökezleyebilir. Bunun tam tersini yapan devlet de aynı durumdadır. Devletlerin geleceği açısından bu nokta çok önemlidir.

İ. Haldun'un devlet adamlarında aradığı özellikler, O'nun Dört Halife'de, Emevîler, Abbasîler, Endülüsülüler v.b. devlet yöneticilerinde gördüğü özelliklerdir. Özellikle Dört Halife devrindeki yöneticilerin özellikleri, O'nun için bitmek-tükenmek bilmeyen bir kaynaktır. Yöneticiler bu özelliklerle donanırlarsa, devletleri o derece güçlü kuvvetli, teb'ası sağlıklı olur, Yöneticiler bu özelliklerle donanırlarken, kendi çağlarındaki din büyükleri ve Velilerden de uzak kalmamalı. Onlara her konuda sık sık danışmalıdırlar. Onların dualarını almalıdırlar. "Devletin başında bulunan kimse ululuk göstermek, vergiler ve paralar toplamak, devletin sınırlarını korumak ve korunmak hususlarında kavmi için örnek teşkil eder. Onların fikir ve oylarını almadan tek başına bir şey yapmaz" (96). Bu, hükümdarı teb'anın büyükleri ile biribi-

94 — Mukaddime, C : I, s. 476

95 — Mukaddime, C : I, s. 365

96 — a.g.e., C : I, s. 444

rine sımsıkı kenetler. Yine burada görülüyor ki, İ. Haldun totaliterizm, monarşiye v.b. rejimlere karşıdır. Fakat bunlara karşı olurken, batılı anlamda tam bir demokratik de değildir. Olması da düşünülemez. Çünkü O'nun Düşünce dünyasının temelini İslam Uygarlığı oluşturmaktadır.

Hükümdar-Devlet ilişkisinde önemli bir nokta da şudur. Uruğun, hükümdarının kendisinden olması şarttır. Yabancı bir kimse uruğa hükümdar olamaz. Kuşkusuz bu yabancılık, soy yabancılığı değildir. Eğer bir raslantı sonucu olmuş ise, devlet ve uruğ için çok kötü sonuçlar doğurur. Zira devlet ve hükümdarların asabiyetle yaşayabileceklerini belirttik. Yabancı bir hükümdarın asabiyet sahibi olduğu düşünülmez. Asabiyeti olmayınca en küçük bir tehlike karşısında uruğu onu yalnız bırakacaktır. Bunun için "yasakçının (başkanın), insanların kendilerinden biri olması zaruridir" (97). "Hükümdarın mensub olduğu sülalenin kudretli olması" (98) gerekir. Yoksa "sınırları koruma, vergi toplama ve delegeler gönderme gibi devletlere mahsus olan görevleri yapabilecek asabiyeti yani kendisine arka kuvvet ve kudreti olmayan kimse tam manası ile hükümdar değildir" (99).

Burada karşımıza önemli bir soru çıkıyor. Acaba İ. Haldun'un hükümdarlık anlayışı, babadan oğula geçen bir hanedanlık mıdır? Bir saltanat şekli midir? Ehil olanın mı hükümdar olması gerekir? İ. Haldun'un "Mukaddime"sinden çıkarak bu sorulara kesin bir cevap bulmak zor. Bununla beraber, bizim için bu sorulara ipucu olabilecek bir takım noktalar belirtmiştir. Hükümdarlığa aday olanda "Tarinın hüküm ve kanunlarına göre kullarını idare etmek için gereken güzel ahlak ve adalet gibi özellikler bulunursa o kimse hükümdar olmaya layık ve müstehaktır" (100) diyerek bize kesin ve net bir ipucu veriyor. Buradan çıkılarak denilebilir ki, hükümdarlığa kim ehil ise o geçemlidir. İ. Haldun'un çağı için bu sözler anlamlıdır. Devrindeki bütün İslam devletlerinde "hanedanlık", "sultanlık" sistemleri vardır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi bu kesin değildir.

Burada kısa olarak devlet yönetimine de değinelim; İ. Haldun'a göre yeryüzündeki devletler üç şekilde yönetilirler. Bunlar :

- 1 — Akli siyaset
- 2 — Medenî siyaset
- 3 — Dinî siyaset

97 — Mukaddime, C : I, s. 104

98 — a.g.e., C : I, s. 332

99 — a.g.e., C : I, s. 473

100 — a.g.e., C : I, s. 364

1 — Aklî siyaset : İnsanların kendi akıllarınca ortaya koydukları kurallara göre devletin yönetilmesidir. Aklî siyasetin de iki şekli vardır. "Biri umumiyetle genel maslahatlar ve devletçilik bakımından devletin sağlam bir şekilde idaresini temin etmek üzere bilhassa sultanın menfaat işlerine göre idare usulüdür" (101). Bu yönetimin bir diğeri "Devlet ve hükümdarın maslahatları bakımından kahr ve şiddetle devlet idaresini hükümdarın elinde sağlamak ve halkın menfaat ve maslahatlarını ancak ona tabi kılmak suretiyle yapılan kanunlara göre" (102) idaredir. Kanun koyucu, hükümdar ve onun yakın dostlarıdır. Kanunlarda süreklilik yoktur. Bunlar her hükümdara göre değişen kanunlar da olabilir. Kanunlar çokçası taraflıdır. Objektif çıkan kanunlar da kısa zamanda objektifliklerini yitirirler. Teb'a bu yönetim tarzında çok zulüm görür. Bu iki yönetim şeklinin içinde birincisi ikincisine tercih edilir. İ. Haldun'un kendi diliyle "siyaset-i akliye"nin genel tanımı : "Kanunlar devletin büyükleri ve o devletin akıl ve basiret sahipleri tarafından tertip edilerek uyuğa tatbik edilirse buna siyaset-i akliye adı verilir" (103).

2 — Medenî siyaset : Bu siyaset tarzını filozoflar ileri sürmüşlerdir. Bu yönetim tarzında insanlar, olgunluk yönünden doruk noktasına varacaklar, hükümete bile gerek kalmadan kendi kendilerini yöneteceklerdir. Filozoflara göre "siyaset-i medeniyye, idare başında bulunanlardan büsbütün müstağni olmaları için cemiyet azalarından her birinin nefsinde ve karakterinde bulunması gereken ruhanî fazilete dayanır. Böyle bir cemiyet seyrek görülür veyahut uzak bir ihtimaldir" (104).

3 — Dinî siyaset : "Uyruk, Tanrı tarafından indirilmiş ve Şarien ibaret olan peygamber tarafından halka anlatılmış ve şeriat olarak kavimlere tebliğ edilmiş olan kanunlar ile idare edilirse buna dinî siyaset denilir" (105). İ. Haldun'a göre dinî siyaset sadece İslam devletlerinde görülür. İslam devletleri de "dinî siyaset" ile idare edilmek zorundadırlar.

Bir başka yerde de İslam devletinin yönetim ilkelerini şöyle sıralar : "İslam devletlerinin devlet ve teb'ayı idare eden kanunları, şeriat hüküm ve kaideleri ile ahlakî edeplerden, sosyal hayatı tanzim eden

101 — a.g.e., C : II, s. 118

102 — Mukaddime, C : II, s. 119

103 — a.g.e., C : I, s. 479

104 — a.g.e., C : II, s. 118

105 — a.g.e., C : I, s. 479

kanunlardan ve şevketle asabiyeti korumak için gereken ve zarurî olan hüküm ve kaidelerden toplanmıştır" (106).

VI — TAKLİD NAZARİYESİ

İ. Haldun'a göre kabile başkanları, kabile büyükleri veya hükümdarlar halk tarafından taklid edilirler. Teb'a, her zaman başında bulunan kimseyi kendisine örnek edinir. "Halk hükümdarın dinindedir" sözü çok anlamlıdır. Bir aile için baba ne ise, halk için de hükümdar odur. Taklid konusunda "oğulların babalarına benzemeleri hususundaki hallerine dikkat edersen, oğulların daima babalarını kendilerine örnek edinmekte olduğunu görürsün. Bu da oğulların babalarının olgunluk ve üstünlüklerine inanmalarından olduğunu görürsün. Bütün etraf ve ülkelere baktığında, ahalsinin giyim ve kuşamlarında çoğunlukla, kendilerini koruyanların ve hükümet askerinin giyim ve kuşamını kendilerine örnek edinmiş olduklarını görürsün" (107).

Gerçekten de toplumların yaşantıları çok değişiktir. Yeryüzünde tabii ve sosyal şartlar nedeniyle birbirlerine yakın olan iki millet bile, taklid yönünden çok farklılık gösterirler.

Öte yandan bu taklid teorisi aynen devletler için de geçerlidir. Bir devlet kuramıyan uruğ veyahut devleti yıkılan uruğun bireyleri, kendilerine egemen olan devletin bireylerini taklide yönelirler. Yenilenlerin yenenleri taklid etmelerinin bir çok nedenleri vardır. Bunlardan bazıları, ya "kendisini yenen kimsenin kemal ve fazilet sahibi olmasından ileri gelmiş" (108) olduğuna inanır, veyahut "kendisine üstün gelen kimsenin galebesinin asabiyetten, şecaat ve kuvvetten ileri gelmeden onun alıştığı âdet, mezhep ve mesleğinden" (109) ileri geldiğine inanmalarından olabilir. Yenilen uruğun kendisine özgü ne kadar özellikleri varsa, bunların hepsini veya çoğunu yitirir. Egemenliği altına girdiği uruğu taklid etmeye başlar. Hatta bu taklid, yenilmeden de olabilir. Yeter ki uruğun biri biraz daha kuvvetli "asabiyet" sahibi olsun. "Bir kavim diğer bir kavime komşu olup, o kavim komşusu olan kavimden üstün ise, büyük bir ölçüde üstün olan kavme beneme ve o kavmi kendilerine örnek etme hali görülür" (110).

106 — Mukaddime, C : II, s. 119

107 — a.g.e., C : I, s. 375

108 — a.g.e., C : I, s. 375

109 — a.g.e., C : I, s. 375

110 — Mukaddime, C : I, s. 376

Taklitçilik, Hz. Adem-Havva ailesinden kıyametin kopmasına değin insanlar arasında görülecektir. Zaten bugüne değin görülmüştür. Sosyoloji ilminin geniş bir dalı olan "taklid nazariyesi"ni ilk kez görüp, bunun kanunlarını ortaya atan ve sistemleştiren İ' Haldun'dur.

VII — TAVIRLAR NAZARİYESİ

Devletler, dağuşlarından yıkılışlarına değin çeşitli devreler geçirirler. Ne devletlerin yöneticileri, ne de bir başka güç, devletin bu tavırları geçirmesini engelleyemez. Bu devrelerden geçmek her devlet için tabiidir. İ. Haldun, devletin geçirdiği bu halleri beş devre olarak belirtiyor. "İlk devre zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları koğma, devlet ve tahta sahip olma çağıdır" (111). Bu devreye "zafer çağı" da denilir. Hükümdar bu devrede teb'a ile tek bir vücut gibidir. O, teb'asını sever; teb'ası da onu sever ve sayar. Hükümdar teb'asına zulüm yapmaz. onlara kaldıramıyacakları işleri de yüklemeyiz, daima onları kayırır. Onları katiyetle hakir görmez, hiç bir şekil ve surette aralarında ayırım yapmaz. "Onlar olmasaydı, ben hükümdar olamazdım. Öyleyse onlar benim her şeyimdirler". Teb'asına bu gözle bakan hükümdara da teb'ası, sonsuz sevgi ve saygı besler. Hükümdarı için her an ölüme hazırdır. Hatta hükümdarının önemsiz olan hastalıklarını bile kendisine en büyük problem edinir. Bu, onlarda "asabiyet" in doğurduğu bir duyarlılıktır. Bu devrede devletin içte hiç bir sorunu yoktur.

İkinci devre "Hükümdarın kavmini boyunduruğu altına alarak devleti kendi başına, onları karıştırmadan ve ortaklaşmaktan onları uzaklaştırdığı" (112) devredir. Henüz asabiyetin sağlam olduğu devredir. Buna "istibdat devresi" de denilebilir. Bu devrede hükümdarda "enaniyet" duygusu belirmeye başlar. Yaşadığı "debdebeli" ve "lüks" hayata aldanır. Kendisi böyle girift bir yaşantıya girdiği için artık teb'asına eskisi gibi güvenemez. Onların çoğundan çekinir. Kendisine kim yaltaklanıyorsa, kim kendisini pohpohluyorsa onlara güven duyar. Onları yanına alır. Buna hükümdarın kendi uruğuna "yabancılaşma" sı da denilebilir. Teb'ası ile arasındaki ilişkiler "resmi"liğe dönüşmüştür. İçten davranışlar yitirilmiş, onun yerine sun'î davranışlar geçmiştir. Teb'a bundan çok üzüntü duyar, ona gücenirler, davranışlarını korkuyla izlerler. Onun olumsuz davranışlarını gördükçe kalblerindeki sevgi ışığı yavaş yavaş söner. Fakat hükümdar teb'a ara-

111 — a.g.e., C : I, s. 444

112 — a.g.e., C : I, s. 444

sındaki bu olumsuz ilişkilere rağmen sosyal hayat durmaz. Devlet, umranlaşmasının doruğuna doğru tırmanışını sürdürür. Zafer meyvelerini toplamaya çalışırlar.

Üçüncü devre ise, "insanın tabiatıyla meylettiği devletin servet ve meyvelerinden faydalanmak, feragat ve rahatlık çağıdır" (113). Bu devreye devletin "ferag" çağı da denilebilir. İkinci devrede hükümdarda görülmeye başlayan olumsuz tavırlar, bu devrede daha da belirginleşir. Hükümdar teb'asını artık hiçe sayar. Teb'ası onun için önemli değildir. Onun güvendiği tek bir kitle vardır; o da ordusudur. Gösterdiği başarıları, ulaştığı zaferleri ordusunun büyüklüğünden bilir, yüceliğinden bilir. Ordusu onu her şey yapabilir. İsterse, büyük bir hükümdar olmasını sağlar; dilerse derhal aşağı indirir. Bundan dolayı ordusuna sevgi ile karışık korku besler.

Devlet bu devrede binbir çeşit nimetin içerisinde yüzer. Önceki devrelerde cefası çekilmiş, bu devrede sefası sürülmektedir. Daha önceleri kazanılan zaferlerin bu devrede meyveleri toplanır. Devlet, umranlaşmanın doruk noktasındadır. İlim ve sanatta her yönüyle piramidin uç noktasına doğru tırmanmaktadır. Hükümdar ve teb'a, bu dünyada ebediyen kalınacakmış gibi bir çalışma döneminde dirler. Herkes medeniyetin sarhoşluğu içerisinde yüzmektedir. Geçmiş ve gelecek unutulur. Dem bu demdir, yaşanmalıdır. Bağış ve ihsanlar saçılmalıdır. Durmadan şenlikler, şölenler düzenlenmelidir. Fakat asabiyet, medeniyetin bu olumsuz etkilerinden yıpranmaya başlamıştır. Artık, devletin kuruluşundaki kuvvetli asabiyet yoktur. Her yönüyle bozulmaya başlayan bir asabiyet vardır. Asabiyetin kuvveti bu devrede ihtiyar bir aslanın kuvvetine benzetilebilir. Asabiyetin bu yıpranmasından teb'a korkunç zararlar görecektir. Artık "hepcilik" yok, "bireycilik" vardır. Devletin felsefesi bu devrede, işte bu cümlenin yorumunda gizlidir.

"Dördüncü devre kanaat ve barışla yaşama çağı olup, hükümdarlar bu çağda kendilerinden önce gelip geçen hükümdarların eserlerine örnek edip benzerleri olan hükümdarlarla barış üzere yaşarlar" (114). Yaşamaları da zorunludur. Asabiyeti kuvvetli olan devletler karşısında duramayacaklarını bilirler. Bunun için de en güzel çare, diplomatik ilişkilere ağırlık vermektir. Diğer devletlerle barış içinde yaşamının yollarını ararlar. Onlarla uzun vadeli "saldırmazlık anlaşmaları" yaparlar. Zira medenileşmenin doruk noktasında bir takım gerçekleri görebilmişlerdir. Teb'ada bir çözülmenin olduğunu sezmişlerdir. Fakat artık çok geçtir. Asabiyetin varlığı ile yokluğu belli de-

113 — Mukaddime, C : I, s. 445

114 — Mukaddime, C : I, s. 446

ğildir. Her şeyden önemlisi, devlet yöneticilerinin çoğu hala eski yaşantılarını sürdürmektedirler. Onlar, boyuna, medeniyetin meyvelerini toplamakla uğraşmaktadırlar. Bu ise, toplumun temelinde açılan yaranın daha da derinleşmesine yol açmaktadır.

“Beşinci devre israf ve saçıp dağıtma çağıdır. Hükümdarlar bu çağda kendilerinden önce hükümet sürenlerin topladıklarını şehvet ve arzu ve zevkleri uğruna dağıtmakla meşgul olurlar. Yakınlarına, konuştukları kimselere ve kötü dostlarına, kötü terbiye tesirinde yetişenlere cömertlik göstermekle vakitlerini geçirirler”⁽¹¹³⁾. Bu devreye devletin yağma edilme çağı da denilebilir. Bu yağma veya israf sadece devletin yöneticilerinde değil, halka da sıçramıştır. Herkes saçıp-dağıtmaktadır. Fakat bu, yöneticilerde bambaşka bir hal almış, bu konuda birbirleri ile yarışa girmişlerdir. Hangisi çok dağıtmışsa, saçmışsa bu onun için “övgü” pâyesi olmuştur.

Bu devrede, devletin yüksek kademelerinde “ehil” memurlar görülemez. Görülenler de derhal elenir. Zira hükümdarın çevresinde yaltakçılar, dalkavuklar, düzenbazlar ve benzeri sıfatlı kimseler halkalanmıştır. Hükümdar, onların bir kuklası durumuna düşmüş, onların yüzünden gerçekleri görememektedir. Hiç yakın dostu kalmamış, devletin geleceğini düşünen gerçek dostlar ise çok uzaklarda kalmışlardır. Devlet, rayından çıkmış bir lokomotif andırır veya sürücüsü olmayan bir at arabasına benzer.

Böylece devletin bütün kurumlarında bir çöküştür başlar. Kurumlardaki çöküş teb’aya çoktan sıçramış, teb’a korkunç bir kaosa doğru itilmiştir. Çoğu bu devleti istemez, yabancı devletleri özler hale gelmiştir. Artık toplum paniğe kapılmıştır. Hiç bir güç bunun önüne geçemez. Zira toplumu ayakta tutan “asabiyet” yitirilmiştir. Kimse-nin kimseye güven duygusu kalmamış, herkes kendi başının çaresine düşmüştür. “Gemisini kurtaran kaptandır” felsefesi bireylerin çoğunda ideal bir inanç haline gelmiştir.

Diğer taraftan devlete, düşman devletler tarafından ultimatomlar verilmeye başlanmış, içte ise yer yer isyanlar patlak vermiştir. Devlet çok kritik bir durumdadır. Ne isyanları önleyebilir, ne de öteki devletlere cevap verebilecek gücü bulabilir. Bu duruma düşen bir devlet, asabiyeti güçlü bir diğer devlet tarafından ergeç ortadan kaldırılacaktır. Zira her geçen gün, ihtiyarlıyan devletin aleyhinedir.

Bu devreleri, yeryüzündeki bütün devletler geçirir. Hiç bir devlet, bu hayat seyirinin dışında kalamaz. Belki süre itibarıyla değişiklik olabilir. Ayrıca hastalık zamanında görülüp teşhis konulabilirse, belki yıkılması gecikebilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ

"Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Herkesin kazandığı kendi yararına veya kendi zararındır. Rabbimiz, unuttuk veya yanıltıysak bizi muâheze etme. Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme bize. Rabbimiz takâtimiz dışındakileri de bize yükleme. Bağışla bizi, yarlığa bizi, esirge bizi Sensin Mevlamız. Artık yardım et bize inandıranlara karşı."

(Kur'an-ı Kerim, Bakare Sûresi Âyet : 286)

Yukarıda yazarın "organizmacı devlet teorisinde" ve "tavırlar nazariyesinde" kısa da olsa devletin çöküşüne, yıkılış nedenlerine yüzeysel olarak değindik. Devletin çöküş anını biraz daha detaylı olarak görmekte yarar var. Zira devletin kuruluşu ne kadar önemli ise, onun çöküşünü irdelemek de o kadar önemlidir.

I — Devletin Tabii Ömrü

İ. Haldun'a göre her devletin tabii bir yaşama ömrü vardır. **Bütün devletler bu belirlenmiş süreyi yaşadıkları sonra mutlaka yıkılırlar.** Bu süre 120 yıldır. Bazı devletler bu sürenin üstünde veya aşağısında yıkılabilirler. Fakat ortalama olarak devletler 120 yıl yaşarlar. İ. Haldun bu görüşünü insandan çıkararak ileri sürüyor. İnsanlar en fazla 120 yıl dolaylarında yaşarlar. Gerçi tarihte bu sürenin çok üstünde yaşayanlar da vardır. Özellikle eski çağlarda 1000 yıl kadar yaşayanların olduğunu Kur'an-ı Kerim belirtir. Mesela, Hz. Nuh'un 950 sene yaşadığını Kur'an-ı Kerim söyler⁽¹³⁹⁾. Fakat İ. Haldun'a göre bu ve **benzeri** olaylar istisnadır. Artık bundan sonra böyle uzun ömürlü yaşayan insanlar olmayacaktır. (Kuşkusuz Allah dilerse olur). İşte İ. Haldun insanın ömrünü den çıkararak devleti de bir insana benzetmesinden dolayı, ömrünün de insan ömründen farklı olamayacağını ileri sürüyor. "Devlet ömrünün çoğunlukla üç batın müddetini geçmeyeceğini" ilan ediyor. Her batın veya nesilde 40 yıl ömürlü olduklarına göre, üç neslin ancak 120 yıl yaşayacağı anlaşılmaktadır.

Demek ki gerek devlet yöneticileri gerekse teb'a ne yaparsa yapsın devletin tabii olan bu ömrünün sonunda çöküşünü, yıkılışını engelliyemezler. O tabii bir olaydır.

II — Devletin Yıkılış Nedenleri

Kuşkusuz bir devletin yıkılışı belirli ve kesin nedenlere bağlanamaz. Bir devlet için çok geçerli olan yıkılış nedenleri başka bir devlet için çok az geçerli olabilir. Buna rağmen devletlerin yıkılışlarına etki eden bazı genel nedenler gösterilebilir. Bu genel nedenler :

a) Asabiyetin zayıflaması

İ. Haldun'a göre, "asabiyet" devletin kuruluşunda oynadığı rolü eksiksiz devletin çöküşü anında oynar. Çöküş anında olan bir devlette asabiyet zayıflamıştır. Yöneticiler tarafından devletin çöküşüne değin hiç gerekli tedbirler alınmamış, medeniyetin meyveleri kapışılırken asıl gerekli olan asabiyeti unutulmuştur. Asabiyet artık eski değerini yitirmiştir. Zira onlar rahattırlar, mutludurlar, nimetlerden bol bol yararlanmaktadırlar. Onların bu hali asabiyetin ihmeline yol açmıştır. Bunun için asabiyet ilk devirlerde olduğu gibi canlı ve diri değildir, bir enerji deposu da değildir, boşalmıştır. Asabiyetin zayıfladığı ilkin hükümdar ve teb'a arasında görülür. Hükümdar teb'anın karşısında, teb'a da hükümdarın karşısındadır. Hükümdar teb'asını bir "öcü" gibi görmeğe başlar. Ondandır korkar. Çünkü hesabını veremeyeceği davranışlarda bulunmuşlardır. Teb'asının bu tutumu hükümdarı yalnızlığa iter. Yalnızlık ise onu daha çok korkutur.

Teb'adan güveneceği kimsesi kalmayan hükümdar askerine yönelir. Askeri onu para karşılığında herşeyden koruyabilir. Fakat bu koruma da uzun sürmez. Birgün olur ordu da "emirlere itaat etmeye ve kargaşalıklar çıkarmaya başlar" (117). Asker kendine verilen bir takım yetkileri alumsuz yönlerde kullanmaya yönelir. Bunlara teb'adan da katılanlar olur. Özellikle hırsızlar, esrarkeşler, eşkiyalar, haydutlar v.b. için bu kaçınılmaz bir fırsattır. Maddi çıkarlarını ön planda tutan bir çok kişi bu kervana katılır. Bu kervanın yokuşu olur. Askerin bu duruma düşmesine hiç şaşmamalıdır. Zira onu, maddiyatla donatan hükümdar, ruhunu doyurmamış böylece asker asabiyetini yitirmiştir. Hatta hükümdarlar bilmiyerek asabiyetin zayıflamasına bile yol açar. "Devlet kurulupta zamanla hükümdarlığın tabii icaplarından olan tekellüflü bir hayat devresi başlayınca hükümdar asabi-

yetlerin kudretini kurmağa başlar" (118). Asabiyet zayıflayınca devlet adım adım çöküşe gider. Kısa bir süre sonra da yıkılır gider.

b) Devlet adamlarının zulmü

Hükümdar ile teb'a arasındaki uçurum her geçen gün daha da büyürken bir de buna yöneticilerin zulmü eklenirse devletlerin tavanı çatırdamaya başlayacaktır. Devletin her köşesinde sahte yöneticiler vardır. Hükümdarın etrafını sahte dostlar doldurmuştur. Bunlar için hayatta en önemli şey "madde"dir. Her adım atışlarında hatta her nefes alışlarında maddeyi düşünürler. Madde ise devlet hazinesinde kalmamış, her taraf tamtakır bir vaziyete gelmiştir. Öyleyse tek çıkar yol kalıyor. "Teb'aya yüklenmek, onların ensesinde boza pişirmek". Bunun için vergileri birkaç katına çıkarmak gerekir. Halbuki bu vergileri teb'anın kaldırıp kaldıramayacağı hiç düşünülmez. Ağır vergiler altında ezilen teb'a "yok" sözünü hiç bir yetkiliye anlatamaz. Zaten yok diyemez, onun yok demesi bir suç olur.

Devletin her köşesinde bir zulüm makinesi kurulmuş, benzinini teb'adan sağlamaktadır. Öte yandan memurların zorla veya diğer yollarla halktan edindikleri bu servetler kendi aralarında da çekişme ve kıskançlıklara da yol açar. Hatta bunu hükümdara şikâyete kadar vardırırlar. Bu ise onlar için daha kötü sonuçlar doğurur. "Şikâyetlerin çoğalması yüzünden onların servetlerine el konmak ve servetlerini meydana çıkartmak için cezalara çarptırılmak suretiyle felâketlere uğratılırlar" (119). Bundan dolayı devlet içinde bir buhran, bir kargaşadır başgösterir. Kimin haklı, kimin haksız olduğu anlaşılmaz. Devletin hiç bir kurumu sağlıklı olarak çalışmaz. Zaten teb'a, devlet kurumlarına olan inancını, devlete olan sevgisini yitirmiştir. Zalim yöneticiler halkı yabancı devletlere hicret etmeye zorlamış, onları kendi devletlerine düşman yapmışlardır. Böyle bir duruma düşen devlet, içten ve dıştan gelecek en küçük tehlike karşısında bile direnc gösteremez.

c) Malî yapının bozulması

Devletin yıkılışına etki eden nedenlerden bir diğeri de devletin malî yapısının bozulmasıdır. Gerçi tek başına malî yapının bozulması önemli faktör değildir. Fakat yine de "malî yapı"nın devletin en önemli kurumlarından biri olduğunu gözden ırak tutmamak gerekir. Malî ya-

118 — M.İ.H. C. 2, s. 97

119 — M.İ.H. C : II, s. 104

pının bozulmasında da devletin yüksek kademelerinde ehil yöneticilerinin bulunmamasıdır. Malî yapının bozulması devletin çöküşünü çok önceden haber verir. Eğer zamanında önemli tedbirler alınamazsa devletin yıkılışında birinci derecede rol oynayabilir. Devletin kurumlarının sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi ve ordunun birliğinin korunabilmesi için para gerekir. Para ise, savaşlardaki ganimetlerden ve teb'anın verdiği vergilerle tedarik edilir. Devlet ihtiyarlama çağında olduğu için savaşlarda ganimet kazanılamaz, hatta kayıplar bile verebilir. Ganimetleri düşman devlet toplar. Bu durumda devletin maddi kaynağını kendi teb'asının vergileri meydana getirir. Teb'anın verdiği bu vergiler, yüksek kademedeki memurların çarçur etmesiyle kısa zamanda tüketilir. Alt kademedekiler ve ordu yine para alamamıştır. Bu sefer yöneticiler teb'anın bütün varlığına vergi koyarlar. "Devlet yıkılmağa yüz tuttuğu devirde pazarlarda satılan her şeyden vergi alınır" (120). Vergiler ağırlaştıkça teb'ada yılgınlık görülür. Vergilerin ağırlaşması zaten doğru dürüst işlemeyen ekonomik yapıyı felce uğratar. Halbuki devletin ilk dönemlerinde hükümdar "teb'asının mal ve servetine göz dikmez" (121) di.

İktisadi düzenin bozulmağa başlamasından itibaren devlet içte ve dışta zayıflar. Hatta, düşman devletlerden borç bile alır. Bu borçlanmanın teb'a üzerinde olumsuz etkileri büyük olur. Teb'a kendisinin 'zelil' ve 'hakir' düştüğüne inanır.

Diğer taraftan yöneticiler de bu devrede kötü maksatlar takip etmektedir. Teb'a bundan çok üzgündür. Herşeye güvenini yitirmiştir. Piyasada dolaşan paraların hakikisini ve sahtesini ayırmakta güçlük çeker. "Devlet kötü maksatlar takip eder, kin ve hasede ise azgınlık ve bâtılın simsarları orada kaynaşır ve o devletin pazarında kalp ve karışık paralar geçer" (122). Para ise malî yapının önemli bir unsurudur. Onun bozulması malî yapının temelinde derin yaralar açar. Zaten devletin çöküş anında yürütme organları dumura uğradığı için kontrol hiç yoktur. Kontrolün olmayışından ise bir çok kötü niyetliler yararlanmak isteyeceklerdir. Öyle bir devrede ortaya tefeciler, simsarlar, sipekületörler vb. çıkar. Bunlar devlet hazinesine üşüşürler. Üstelik bunların çoğu devletin yüksek kademelerinde bulunan kişilerdir. Devletin malî yapıya ait bütün plan ve programları bunların sayesinde alt kademedeki asalakların da eline geçer. Bu ise devletin geleceğe dönük ekonomik amacını alt-üst eder.

120 — Mukaddime, C : II, s. 61

121 — a.g.e., C : II, s. 304

122 — a.g.e., C : I, s. 52-53

Devletin hazinesini bu derece kemiren asalaklar, askeriyeinin parasına da göz dikerler. "... askere ayrılan masrafları kendi arzu ve şehvetlerine sarf ederler." (123) Asker ise parasız çarpışmaz, önceleri uğrunda çarpıştığı yüce duyguları da yitirmiştir. Başiboş kalan asker, gücünü, bileğinin kuvvetini teb'ada dener. Onlara işkence eder, öldürür, servetlerini talan eder. Teb'anın üstüne bir kara bulut gibi çöken bu asker kaçakları, halkı her şeyden tiksindirir. Zorbalara karşı halk da onların diliyle karşı koymak zorunda kalır. Yaşamak her yönüyle anlamsızlaşır. Buçağın ucu kemiğine dayanan teb'a iki alternatiften birini yapacaktır : Ya ölecek ya da öldürmek zorunda kalacaktır.

Böyle bir durumda "içtimaî hayatın düzeni" bozulacaktır. İçtimaî hayat ile devletse birbirleriyle çok yakından ilgilidir. "Devlet ile içtimaî hayat birbirinden ayrılmayan bir varlık olduğu için birinin düzeninin bozulması diğerrinin de bozulmasını icab ettirdiği gibi, birinin yok olması da diğerrinin yok olmasına sebep olur." (124)

Görülüyor ki, mali yapının bozulması devletin diğerr kurumlarına da yansıyor. Aslında bunların hepsinin ortaya çıkışı asabiyet bozulmağa başladıktan sonradır. Asabiyet kuvvetli iken bu kurumların hepsi sağlamdır. Demek ki bu kurumlar asabiyetin zayıflamasında ortaya çıkarak devletin çöküşünde büyük etkendirler.

SONUÇ

Bu çalışma, İ. Haldun'un "Devlet ile ilgili görüşlerini" sistemleştirmekten ibarettir. Çalışma çok kısa ve geneldir. Hatta buna genelin geneli de denilebilir. Bu açıdan bizim yaptığımız sadece devlet ile ilgili görüşlerini belli başlıklar altında toplamak olmuştur. Geniş hacimli bir çalışma bu kısa sürede ve bu şartlarda yapılamazdı. Bu konuda köklü ve uzun süreli çalışmalara ihtiyaç vardır. İslam Uygarlığı üzerinde çalışma yapacaklar için bu zorunludur. Biz sadece bu konuda araştırma yapacaklar için bir başlangıç olabildiysek...

XIV. asırda yaşayan bu dahinin eseri karşısında sürekli olarak ürperdik. O'nun özellikle tarih ilminde ortaya koyduğu kanunlar karşısında hayran kaldık. İslam Uygarlığına mensup bir düşünür oluşuna da sevindik. Bunun için büyük filozofların o ve eseri hakkındaki övgüleri çalışmanın ilgili bölümlerine serpiştirilmiştir. Amacımız ne İ. Haldun'u haddinden fazla övmek ne de başka bir şey. Yalnızca gerçeklere işaret etmeğe çalışmak...

123 — Mukaddime, C : I, s. 447

124 — Mukaddime, C : I, s. 308

İ. Haldun çok yönlü bir düşünürdür. Fakat o, gür sesini Tarih ve Sosyoloji sahasında duyurmuştur. Öncelikle tarih ilminde dünya durdukça isminden hayranlık ve sevgiyle bahsedilecektir. Aynı derinliği sosyoloji sahasında da görmek mümkün.

İ. Haldun cemiyetleri ilk kez "bedeviler ve hadariler" diye ikiye ayıran ilk düşünürdür. Bu cemiyetler kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar. Cemiyetler sürekli akış içindedirler, bedeviler bir süre sonra yerleşik hayata geçeceklerdir. Yerleşik cemiyetlerin ortaya çıkışı, daha çok devlet kurulduktan sonra veya devlet kuruluşuyla beraberdir. Göçebe cemiyetlerde oluşan asabiyet, bir süre sonra cemiyeti devlet kurmağa zorlayacaktır. Zira asabiyetin amacı devletin kurulmasıdır. İ. Haldun'un üzerinde ısrarla durduğu, devletlerin doğuş ve yıkılışlarında, önemli rol oynayan asabiyet kavramına tam bir açıklık getirilememiştir. Halbuki devletin kuruluş ve yıkılışında bu asabiyet denilen güç etkindir. Asabiyeti kuvvetli olan devletini kurar, asabiyeti zayıflayanın devleti yıkılır.

Bugün İ. Haldun'un sadece "Organizmacı Devlet Teorisi"ne karşı çıkılmakta. Devletlerin ömürlerinin kesinlikle belirtilemeyeceği ileri sürülmektedir. Halbuki İ. Haldun devletin ömrünün 120 yıl olacağını, bu süreden fazla ömürlü devlet olamayacağını ısrarla belirtiyor. Oysa zamanında gerekli tedbirler alındığında devlet daha uzun ömürlü olabilir. Nitekim Osmanlı Devleti 600 küsur yıl yaşamıştır. Buna benzer bir çok gösterilebilir. Osmanlı Devleti kadar umun ömürlü olmamakla beraber İ. Haldun'un belirttiği süreyi aşanlar çoktur.

İ. Haldun'un 120 yıl üzerinde ısrar etmesinde çağındaki (Kuzey Afrika Devletleri) devletlerin hep bu süre dolaylarında yaşamış olmaları onu böyle düşünmeğe zorlamış olabilir. Ayrıca o gözlemlerinin sonucunu objektif olarak ortaya koymakla yetinmiştir.

Devlet görüşü tamamen vahye dayanır. Devlet, İslami kurallarla yönetilmelidir. İnsanların ortaya koyduğu kanunlar daima hatalı ve yanlış olmuştur. Bu yüzden insanlık çok zarar görmüş, ve insan, yer-yüzünün halifesi olmayı başaramamıştır. İnsan oğluna bu lutfu ancak İslamî Devlet sağlar. Ayrıca bu, insanlara Allah'ın bir buyruğudur da. İnsan oğlu yaratıcısının buyruğuna uymak zorundadır. Zira bu dünyanın âtesi de vardır. Ve orada hesap verilecektir.

Kurulan her devlet doğuşundan ölümüne değin İ. Haldun'a göre belirli devrelerden geçer. Biz buna "tavırlar nazariyesi" diyoruz. Devletin bu beş devreden geçmesini hiç bir güç engelleyemez.

Devleti kuran güç asabiyet olduğu gibi, yıkılmasında rol oynayan da asabiyettir. Devletler hiçbir zaman asabiyetin daima diri ve canlı kalmasını sağlayamazlar. Asabiyetin zayıflamasında medenileşmenin büyük rolü vardır. Bunun için alınacak hiç bir tedbir onun bozulmasını önleyemeyecektir. Belki çabuk bozulması geciktirilebilir.

İBN HALDUN'A AİT KAYNAKLAR

- 1 — İbn Haldun, Mukaddime, C : I-II-III, çev. Zakir Kadiri Ugan, 2. bas. M.E.B. yay., İstanbul. 1968
- 2 — Fındıkoğlu Z.F., Türkiye'de İbn Haldunizm, D.T.C.F. yay. İstanbul. 1953
- 3 — İbn Haldun, Şifâu's-sâil (Tasavvufun mahiyetini), hazırlayan : Süleyman Uluda., Dergah yay. İstanbul. 1977
- 4 — Fındıkoğlu Z.F. — Ülken H.Z., İbn Haldun, Kanaat Kitabevi, 1940.
- 5 — Zeki Cemal, İbn Haldun, İstanbul, 1317
- 6 — Togan Zeki Velidi, Tarihte usul, İ.Ü. Fen. Fak. yay., 1969
- 7 — Pîrîzade Mehmet Sahip Efendi, Terceme-i Mukaddime-i İbn Haldun, İst. 1275
- 8 — Fındıkoğlu Z.F., İctimalyat metodoloji nazariyeleri, İ.Ü. İkt. Fak. yay., 1961
- 9 — Tapçuoğlu Hamide, Hukuk sosyolojisi, A.Ü. Huk. Fak. yay. 1969
- 10 — Atalay Beşir, Ahmet Cevdet Paşa Tarihinde Devlet Görüşü, Atatürk Ü. İst. Fak. dergisi, C : I, sayı : 4, Erzurum 1975
- 11 — Meriç Ümid, Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, Ötüken yay. İst. 1975
- 12 — Toynbee Arnold, Astudy of History II
- 13 — Will Durant, The Refarmation, New York 1957
- 14 — Schmid N., İbn Khaldun, Historian sociologist and philosopher, New York 1930
- 15 — Howard Becker and Hery Elmer Barnes, Social thought From Lore to sociens, Washington 1952
- 16 — Schimmel Anne Marie, İbn Khaldun, Ausgewachlte Abscnitte aus der Muqaddima, Tübnigen, 1951
- 17 — Enan M.A., İbn Khaldun : His Life and Vork 1941
- 18 — Hussein T, La philosophie Sociale d'İbn Khaldun, Paris, 1918
- 19 — De Boer, İslam Felsefesi Tarihi, Ankara, 1960
- 20 — Tanci Muhammed, et-Tarif bi-İbn Haldun, Kahire, 1951
- 21 — Hatemi Hüseyin, İslam Hukukunda Devlet Yapısı, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970
- 22 — Young, İbn Khaldun et l'etat İslamique, Cahier internationauX de sociologie, IV, 1974
- 23 — Yves Lakoste, İbn Khaldun, Maspero, 1969
- 24 — Nassar, La pense réaliste d'İbn Khaldun PUF, 1967
- 25 — Labica, Politiqua et Religian chez İbn Khaldun
- 26 — İssawi, Au Aarb Philosophy Of history. John Murray, London, 1950
- 27 — Lahbabi M.A. İbn Khaldun, Seghers, 1968
- 28 — Bouthoul G. İbn Khaldun, Sa Philosophie sociale, Paul Geuthner, Paris 1930
- 29 — Şirvani Harun, İslamda Siyasi Düşünce ve İdare, Ç. Kemal Kuşçu, İst. 1965
- 30 — Sorakin A.P. Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Ç. Mete Tuncay Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972
- 31 — İslam Ansiklopedisi, C. 5-8 II, İbn Haldun maddesi
- 32 — Gumpłowicz, İbn Haldun, Ç. Fındıkoğlu, İstanbul
- 33 — Ülken H.Z. Ord. Prof. İslam Felsefesi, Selçuk Yayınları, 2. baskı, Ankara